

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

POJETÍ AGRESIVITY U KONRÁDA LORENZE A ERICHA FROMMA

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 6107R023 – Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
7504R300 – Španělský jazyk se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Nela Bittnerová**
Vedoucí práce: Mgr. Vít Bartoš, Ph.D.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Nela Bittnerová**
Osobní číslo: **P09000913**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání**
Španělský jazyk se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Pojetí agresivity u Konráda Lorenze a Ericha Fromma**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem práce je na základě nastudované literatury komparace a analýza koncepcí lidské agre-
sivity v díle Ericha Fromma a Konrada Lorenze. Práce se zaměří zejména na obecný aspekt
problematiky, který se týká klasické otázky vztahu vrozeného a získaného.
Student se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny
vedoucího bakalářské práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Konrad Lorenz. Takzvané zlo. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1098-X.

Konrad Lorenz. Život se psem není pod psa. Praha: Granit, 1997. ISBN 80-85805-57-X.

Konrad Lorenz. Hovořil se zvířím, s ptáky a rybami. Praha: Granit, 1998. ISBN 80-85805-73-1.

Erich Fromm. Anatomie lidské destruktivity. Praha: Aurora, 2007. ISBN 978-80-7299-089-4.

Walter Hollitscher. Lidská agresivita v dílech Marxe, Freuda a Lorenze. Praha: Svoboda, 1975.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Vít Bartoš
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce:

15. listopadu 2013

Termín odevzdání bakalářské práce:

10. prosince 2014

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 16. prosince 2013

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Anotace

Bakalářská práce je zaměřena na problematiku agrese a její formy. Je na ní nahlíženo z biologického a psychologického hlediska. Z biologického hlediska je agrese zkoumána prostřednictvím prací Konráda Lorenze, který jí vnímá jako vrozený instinkt. Tento názor je podporován pudovou teorií Sigmunda Freuda a následně teorií genů Richarda Dawkinse. Agrese jako psychologický fenomén je popisována skrze teorii destruktivity Ericha Fromma, který agresi rozděluje na vrozenou či biologickou a zhoubnou, typickou pouze pro člověka a nejčastěji se projevuje prostřednictvím sadismu a masochismu. Práce se zabývá i problémy a důsledky civilizačních procesů, které mají vliv na růst agrese ve společnosti a vznik citové deprivace u člověka.

Klíčová slova: vrozenost, zhoubná agrese, civilizační procesy, deprivace, regulátory

Abstract

The bachelors thesis deals with the problem of aggression and its forms. It describes it through biological and psychological point of view. Biological point of view of aggression is researched with the use of Konrad Lorenze's works. He sees it as a natal instinct. This theory is supported by impulse theory of Sigmund Freud and with a theory of gene by Richard Dawkins. Aggression as a psychological phenomenon is described via theory of destructivity by Erich Fromm, who divides aggression into natal – biological and destructive, typical only for human and mostly being demonstrated by sadism and masochism. The thesis is preoccupied with problems and results of civilization processes which have an effect on the rise of aggression in society and emergence of sensibility deprivation of human.

Key words: natality, destructive aggression, civilization processes, deprivation, regulators

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat především svému vedoucímu bakalářské práce Mgr. Vítu Bartošovi, Ph.D. za cenné rady, připomínky a věnovaný čas. Mé poděkování patří také rodině za jejich nezměrnou trpělivost.

V Liberci dne: 18.7.2014

Nela Bittnerová

Obsah

Úvod.....	9
1.1 AGRESE JAKO INSTINKT PRO PŘEŽITÍ.....	10
1.1.1 Vnitrodruhová agrese.....	11
1.1.2 Extrémní podmínky.....	12
1.2 STANFORDSKÝ VĚZEŇSKÝ EXPERIMENT.....	13
1.3 SOBECKÝ GEN.....	14
1.4 PUD SMRTI.....	15
1.5 KONCEPCE AGRESE DLE EDWARDA O. WILSONA.....	16
2 AGRESE JAKO PSYCHOLOGICKÝ FENOMÉN.....	17
2.1 KRITIKA NEOINSTINKTIVISMU.....	18
2.2 BENIGNÍ AGRESE.....	19
2.2.1 Pseudoagrese.....	20
2.2.2 Obranná agrese.....	19
2.3 MALIGNÍ AGRESE.....	21
2.3.1 Směřící se deprese.....	23
2.3.2 Sadismus.....	24
2.3.3 Koncepce análního charakteru.....	26
2.3.4 Nekrofilní destruktivita.....	27
3 FENOMÉNY VE SPOLEČNOSTI VEDOUcí K NÁRŮSTU AGRESE.....	29
3.1 CIVILIZAČNÍ PROBLÉMY.....	30
3.1.1 Války, genocidy, kolonizace.....	30
3.1.2 Politické ideologie.....	31
3.1.3 Jaderné zbraně.....	31
3.1.4 Přelidnění.....	32
3.1.5 Nedostatečné zdroje potravy.....	33
3.1.6 Případová studie Rwanda.....	34
4 DŮSLEDKY CIVILIZAČNÍCH PROCESŮ NA ČLOVĚKA.....	38
4.1 CITOVÁ DEPRIVACE.....	38
4.2 ANTISOCIÁLNÍ PORUCHA.....	39
4.3 PORUCHA OSOBNOSTI CHARAKTERIZOVANÁ KRAJNÍ TOUHOU POMOCI.....	40
4.4 VYSOCE DESTRUKTIVNÍ OFENZIVNÍ DEPRIVANT.....	41
5 REGULÁTORY AGRESE.....	43

5.1	TEORIE KONRADA LORENZE.....	43
5.1.1	<i>Ritualizace a zvyk.....</i>	43
5.1.2	<i>Osobní svazky.....</i>	44
5.1.3	<i>Morálka.....</i>	44
5.1.4	<i>Katarze.....</i>	44
5.2	TEORIE ERICHA FROMMA.....	45
5.2.1	<i>Sociální uspořádání.....</i>	45
	ZÁVĚR.....	47

Úvod

Fenomén agrese je v poslední době velice řešenou otázkou. Můžeme se s ní setkat na mnoha úrovních běžného života. Někdy jsou její projevy natolik dobře maskované, že nám na první pohled ani nemusí být patrné, že jsou tyto činy založeny na agresi jako takové.

Agrese z biologického hlediska bude zkoumána na základě přístupu Konráda Lorenze, který se jako zoolog zabýval chováním zvířat a tyto své poznatky pak následně aplikoval na člověka. Agresi vnímal jako vrozený pud, proti němuž se člověk do jisté míry nemůže bránit. Jelikož si Lorenz všiml, že podíl agresivního chování na jednání člověka se v průběhu dějin zvyšuje, obával se budoucího vývoje lidstva, a proto ve svých dílech rozpracoval i mnoho regulátorů, které měly sloužit k jejímu potlačení.

Na agresi z psychologického hlediska bude nahlíženo prostřednictvím koncepce destruktivity Ericha Fromma, který v agresivitě u zvířete a člověka spatřuje zásadní rozdíl a lidskou agresi rozděluje na biologickou a zhoubnou, typickou především a pouze jen pro člověka. Velká pozornost bude zaměřena zejména na jeho formy zhoubné agrese, kam řadí sadismus, masochismus a také nekrofilii.

Další část práce se bude zabývat projevy agrese v moderní společnosti a řešit příčiny jejího vzniku na pozadí civilizačních procesů. Zkoumána bude také problematika těchto procesů na formování člověka s důrazem na vznik poruch osobnosti v důsledku citové deprivace, které tyto procesy v člověku způsobují.

Řešeny budou také možnosti regulace agrese prostřednictvím náhradních mechanismů, které si člověk musí vytvářet, jelikož tuto vrozenou schopnost nemá.

Cílem práce bude objasnit, kdy se dá na agresi pohlížet jako na vrozený instinkt a kdy může být považována za psychologický fenomén vyvolávaný pouze vnějšími vlivy a jak se tyto vlivy a pohledy na problematiku agrese mohou vzájemně kombinovat.

1 Agrese jako biologická danost

Jako první se tímto tématem začal zabývat Charles Darwin, který dokázal platnost evoluční teorie. Mezi další nástupce této teorie patřili například William James a William McDouglas, kteří se spolu s ostatními instinktivisty zabývali jednotlivými pudy a jejich vlivem na jednotlivé projevy chování a vytvořili z nich obsáhlé seznamy. Mezi hlavní pudy řadili například pud skromnosti, pud hry, ztajování atd. Další významný pokrok v této teorii udělal Sigmund Freud, který všechny tyto pudy shrnul do dvou kategorií. Byť byla Freudova teorie velmi dobře zpracovaná, zároveň byla velmi těžce pochopitelná pro ostatní čtenáře a nikdy nedosáhla takového vrcholu jako teorie o vrozené agresi Konráda Lorenze, jež publikoval ve své knize s názvem *Takzvané zlo*.

1.1 Agrese jako instinkt pro přežití

Agresi jako instinkt pro přežití či vrozený pud popisuje ve svém díle Konrád Lorenz. *Takzvanou* v nás zakotvenou agresi vysvětluje na příkladech ze zvířecí říše a poté aplikuje tyto mechanismy na současného člověka.

Agresi také kromě vrozeného pudu chápe jako důležitý nástroj pro zachování a přežití druhu: „K boji dochází všude v přírodě. Způsoby tohoto chování stejně jako útočné a obranné zbraně, které mu slouží, jsou tak vysoce vyvinuté a vznikly tak zjevně pod selekčním tlakem.“¹

Mezi základní typy agrese, které jsou důležité pro přežití, pak Lorenz jmenuje: agresi, která se soustřeďuje na získání potravy. Tato agrese nemá žádný hlubší obsah, její záměr je pouhé nasycení lovce. Můžeme říci, že se jedná výhradně o účelovou záležitost. Zde se také objevuje pojem „kritická reakce“², kterou Lorenz vysvětluje jako formu posledního vzdoru, v kterém oběť nasazuje všechny své poslední síly, jelikož ví, že není možnost úniku ani milosti. Tato reakce je poháněna strachem oběti, která je mnohonásobně vystupňována tužbou utéci. Tato agrese je charakteristická také pro člověka.

¹ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 2. vydání. Praha: Academia, 1992, s. 27. ISBN 80-200-1098-X.

² Tamtéž s. 31.

Dalším druhem je pak agrese za účelem ochrany teritoria. Lorenz zde říká: „Teritorium, jež zvíře zdánlivě vlastní, není tedy nic jiného než útočnost vázaná na určité místo, kterou ovlivňují různé místní faktory. Směrem ke středu území roste útočný pud geometrickou řadou se zmenšováním vzdálenosti. Toto zvětšování agrese je tak velké, že vyrovnává všechny rozdíly ve velikosti a síle dospělých zvířat.“³ Dále pak dodává: „Když pak poražený prchá, vede setrvačnost boje obě zvířata k jakémusi „pendlování“ – výkyvům. Jak se pronásledovaný přibližuje k vlastnímu hlavnímu stanu, vrací se mu odvaha, zatímco odvaha pronásledovatele klesá tím více, čím proniká dál do nepřítelova území. Konečně se dosud prchající jedinec obrátí a zaútočí právě tak náhle jako energeticky na bývalého vítěze, jehož nyní – zcela podle očekávání – bije a pronásleduje. To celé se pak ještě několikrát opakuje, až jsou oba bojovníci konečně vyčerpáni a uzavřou příměří na zcela určitém místě, na němž si oba – nyní již v rovnováze sil – dále hrozí, aniž znovu zaútočí.“⁴ Zajímavý je zde fakt, že hranice se mohou později posouvat a vždy jen směrem k slabšímu jedinci.

Dalším důležitým druhem agrese, která zajišťuje zachování a přežití rodu, je sexuální výběr partnera.

Ve svém dalším bádání se Lorenz zabývá vnitrodruhovými konflikty, na které bude dále kladen velký důraz, jelikož jsou to právě ty konflikty, které jsou charakteristické zejména pro člověka.

1.1.1 Vnitrodruhová agrese

Vnitrodruhová agrese je forma agrese vedená proti příslušníkům vlastního druhu, a Lorenz jí tak přikládal největší důležitost na výskytu agrese u člověka. U zvířat slouží tato agrese jako nástroj ke stejnoměrnému rozdělení živočišných druhů v určité oblasti, tím příroda obchází riziko, že by se na jednom území vyskytoval živočišný druh, který by při přemnožení vyčerpал všechny zdroje potravy, a jiné území by naopak mohlo zůstat zcela netknuto. Velkým rizikem je ovšem skutečnost, že pouhé užití této formy agrese vede ke špatné formě přizpůsobení, která v pozdější fázi může mít negativní důsledky pro příslušníky živočišného druhu.

Člověk si tuto agresi osvojil také velmi dobře, a to až do takové míry, aby byla považována za jednu z největších hrozeb pro další vývoj a fungování lidstva.

³ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 2. vydání. Praha: Academia, 1992, s. 38. ISBN 80-200-1098-X.

⁴ Tamtéž s. 38

Sám Lorenz ve svém díle přiznává: „Člověk je z pochopitelných důvodů obzvlášť vystaven špatným vlivům vnitrodruhové selekce. Ovládl všechny nepřátelské síly svého mimodruhového prostředí jako žádný živočich před ním. Vyhubil medvěda a vlka a je nyní skutečně svým jediným nepřítelem – Homo homini lupus“⁵ a dále říká: „zhoubná míra útočného pudu, která nám lidem vězí ještě dnes v nitru jako zlé dědictví po předcích, byla způsobena vnitrodruhovou selekcí. Tato selekce působila na naše předky mnoho tisíc let – totiž během celé starší doby kamenné. Lidé dosáhli toho, že silou svých zbraní, oblečením a sociální organizací zmírnili zvnějšku hrozící nebezpečí – totiž vyhladovění, zmrznutí a ohrožení velkými šelmami. Jakmile tato nebezpečí přestala být podstatnými selektivními faktory, začala působit zlá vnitrodruhová selekce. Faktorem, který nyní poháněl výběr, byla válka mezi nepřátelskými lidskými hordami. Způsobilo to, že byly extrémně vypěstovány všechny takzvané „válečné ctnosti“, které se bohužel ještě dnes zdají mnoha lidem skutečně žádoucími ideály.“⁶

Je tedy jasné, že agrese kromě základních funkcí jako jsou výběr sexuálního partnera, obrana potomků či zajištění živočišného druhu na určitém území, je využívána také v mnohých jiných oblastech.

Jak u člověka, tak u zvířat si můžeme všimnout, že ve společenstvech existuje přísně stanovená hierarchie. V čele stojí nejsilnější jedinci a ti méně zdatní se musí podvolit vůli zdatnějších.

Ne vždy, ale tento typ agrese měl záporný charakter, ten nastupuje až se zneužíváním člověka, dříve byla tato forma agrese velmi důležitým a nepostradatelným elementem pro další fungování společenství.

1.1.2 Extrémní podmínky

Extrémní podmínky jsou zvláštní kategorií, která má velký podíl na výskyt agrese. Lorenz si totiž všiml, že lidé jednají velmi odlišně, pokud jsou vystaveni zátěžovým situacím a v důsledku toho mizí jejich dříve známé a dodržované vzorce jednání a chování. Pro tento jev zavedl pojem „expediční šílenství“⁷. Týká se malé skupiny osob, která splňuje následující podmínky: žijí na malém a izolovaném prostoru vůči ostatním společenstvím, jehož příslušníci jsou nuceni kooperovat a jednotliví členové se musí spoléhat především sami na sebe. Situace pak bývá tím více vyhrocená,

⁵ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 2. vydání. Praha: Academia, 1992, s. 43. ISBN 80-200-1098-X.

⁶ Tamtéž s. 43

⁷ Tamtéž s. 54

čím větší vazby jsou mezi účastníky. Po nějaké době se v rámci nahromadění výše zmíněných jevů začne kumulovat agrese. Členové začnou být citlivější a náchylnější vůči projevům chování jiných osob, a to až do té doby, dokud agrese nedostane možnost se na něčem či někom vybit.

1.2 Stanfordský vězeňský experiment

Při svém pozorování zvířat si Lorenz všiml, že anonymita má velký podíl na nárůst agrese. Vliv anonymity na vzrůstající agresivitu dokazuje i americký psycholog Philip Zimbardo, který v roce 1971 uskutečnil v prostraní Stanfordské univerzity experiment, k němuž bylo vybráno nad dvacet studentů, kteří byli rozděleni na dozorce a vězně a v rámci těchto rolí jim byli přiděleny úkoly. Vězni byli označeni čísly, aby se míra odosobnění ještě více posílila, zatímco u dozorců byla anonymita posílána zakrytím obličeje.

K překvapení se u dozorců během několika dnů začala objevovat čím dál tím vyšší míra agresivity spojená s touhou ovládat druhé a dopouštět se násilí. Kvůli silícímu napětí a agresi musel být experiment již po pouhých šesti dnech zastaven.

Zimbardo k tomuto jevu konstatuje, že „cokoli, co vyvolává u někoho pocit anonymity, jako by nikdo nevěděl, kdo on vlastně je, redukuje smysl odpovědnosti a vytváří potenciál, aby tato osoba jednala zlým způsobem – jakmile situace dovolí násilí.“⁸

Výsledky Lorenze i Zimbardo se tedy shodují v tom, že pokud člověk či jiný živočich dovede svou identitu skrýt a jeho jednání je v základě anonymní, dovoluje tato anonymita bezpečně použít ve svém jednání agresi, protože právě tato anonymita ho chrání před důsledky svého jednání.

1.3 Sobecký gen

Další možností nahlížení na agresi z biologického hlediska poskytuje teorie sobeckého genu od Richarda Dawkinse. Richard Dawkins je britský etolog a zoolog, který se zabývá evolučními teoriemi. Za základní jednotku stojící za celým evolučním cyklem označuje geny. Lidské tělo je pouhým nástrojem, který slouží genům k předání

⁸ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo: Sociálně psychologický pohled na svět*. 1. vydání. Praha: Moraviapress, 2005, s. 47. ISBN 978-80-86181-80-4.

informace dalším potomkům. Dawkins zde doslova označuje těla jako „ nástroje k přežití.“⁹

Geny jsou chápány jako sobecké organismy, jejichž hlavní snahou je nakopírovat se do dalších generací. Altruismus je tedy vlastností, která není žádána a pro geny typická. Zde Dawkins říká, že mezi geny můžeme vidět neustálou selekci, kde vítězí odolnější geny. Výjimkou jsou geny pokrevně spřízněné, které se za účelem uchování informací specifických pro rod kooperují.

Ve své knize roli genů objasňuje takto: „Pokouším se zde nastínit myšlenku, že chování zvířat je sice pod nepřímou, ale zato velice silnou kontrolou genů. Předpísem, jak mají být organismy a jejich nervová soustava vybudovány, si geny udržují téměř absolutní kontrolu nad jejich chováním. Ale okamžité rozhodování spočívá na nervové soustavě. Geny jsou primárními zákonodárci, mozky jsou vykonavatelé. Ale jak se mozky stávaly dokonalejšími, přebíraly více a více z běžného rozhodování za pomoci triků, jako je učení a předvídaní. Logickým vyvrcholením tohoto trendu, jehož zatím u žádného druhu nebylo dosaženo, by bylo omezení vlivu genu na chování zvířat na jednu jedinou instrukci: „Dělejte cokoli, co nás udrží při životě.“¹⁰

Byť tedy člověk jako jediný tvor je schopný na základě rozumu odolat tlaku genů, neznamena to, že vždy v tomto boji vítězí a že je to boj jednoduchý. Jako každý jiný živočich i on je jím vědomě či nevědomě řízen a je jím stále manipulován.

Ostatní živočichy ve svém okolí se buď v rámci přežití snaží zničit, nebo využít za účelem zvýšení šance pro vytvoření kopie. „Pro jeden nástroj přežití je jiný nástroj přežití (který není jeho potomkem ani blízkým příbuzným) součástí prostředí, stejně jako kámen, řeka nebo kus potravy. Je to něco, co překáží, nebo něco, co může být využito. V jednom důležitém ohledu se však organismus od kamene liší: snaží se bránit. Je totiž nositelem nesmrtelných genů, jejich jedinou nadějí do budoucna, a tak se nezastaví před ničím, co je v zájmu jejich ochrany. Přírodní výběr dává přednost genům, které své nástroje řídí tak, aby co nejlépe využily prostředí, v němž žijí. To zahrnuje i co nejlepší využití jiných nástroj přežití, ať už příbuzného nebo jiného druhu.“¹¹

Sobeckost či agrese je tedy vnímána jako mechanismus či rys chování, který je nejvhodnějším nástrojem k přežití.

⁹ DAWKINS, Richard. *Sobecký gen*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 19. ISBN 80-204-0730-8.

¹⁰ Tamtéž s. 28

¹¹ Tamtéž s. 31

1.4 Pud smrti

Problematikou vrozených instinktů se zabýval i Sigmund Freud. Dle Freuda jsou pudy to, co ovlivňuje lidské chování. V rámci toho vymezil dva hlavní pudy sebezáchovy: pud života (Eros) a pud smrti (Thanatos).

Zatímco pud života je založen na principu uspokojování slasti, pud smrti je založen na vysoké míře agresivity, destruktivity. Jeho hlavním úkolem je ničit, usmrtit. Pud smrti může být namířen vůči sobě samotnému, vůči jiným osobám i vůči věcem. Dle Freuda je člověk pudem smrti ovlivňován celý život a je nemožné se ho zbavit, pouze jeho míra může být korigována.

Takto v nás uložený pud se může projevit:

- 1) agresivním a násilným chováním vůči své osobě,
- 2) agresivním a násilným chováním vůči svému okolí,
- 3) při spojení se sexuální stránkou se změnou na sadismus a masochismus,
- 4) duševním a psychickým strádáním při pokusu vyhnat tento pud z našeho vědomí, které může vyústit až ke vzniku nové formy deviace.

Masochismus a sadismus je dle něj mírnější forma pudu smrti.

Jeho východiskem pro potlačení agresivity pak bylo tyto destruktivní pudy přeměřovat na něco jiného, něco užitečného či přeměnit tuto agresi ve svědomí, na jehož základě měly být agresivní sklony utlumeny morálními argumenty.

1.5 Koncepce agrese dle Edwarda O. Wilsona

Stejně jako Lorenz a Richard Dawkins je i Edward O. Wilson názoru, že agresivita je člověku vrozená. „Teoretici, kteří by rádi zbavili viny geny a za lidskou agresivitu by vinili jen zvrácenost prostředí, poukazují na nepatrnou menšinu společností, které se zdají být téměř nebo úplně pacifistické. Zapomínají, že pod pojmem „vrozenost“ se rozumí měřitelná pravděpodobnost, že se ten který rys rozvine ve specifikovaném souboru prostředí, a nikoliv jistota, že se tento rys vyvine ve všech prostředích. Podle tohoto kritéria mají lidské bytosti k agresivnímu chování výraznou

dědičnou predispozici.“¹² Avšak liší se od agrese ostatních živočichů, neboť druhy a formy agresivního jednání si člověk přetvořil k obrazu svému. Velký rozdíl je dle něj také v tom, že zatímco živočich vyvine na svou obranu jednoduchou reakci, u člověka je tento proces mnohem složitější a použití agrese se skládá z komplexní řady reakcí. Zároveň také odmítá chápat agresivitu jako nějaký jednotný agresivní instinkt. Zdůvodňuje to tvrzením, že agrese slouží jako reakce na nějaký podnět. Například na velkou hustotu populace, získání potravy atd., ale pokud se tyto skutečnosti neobjevují, agresivní jednání se nedostavuje, neboť její užití nepřináší žádnou výhodu. Další význačný rozdíl tkví v tom, že na rozdíl od Fromma a Lorenze nás nepovažuje za nejagresivnější druh: „Nejnovější studie o hyenách, lvech a opicích hulmanech, abychom se zmínili jen o běžně známých druzích, ukázaly, že jedinci těchto druhů se pouštějí do zápasů na život a na smrt mnohem častěji než jedinci z lidských společností a že je u nich častější i zabíjení mláďat, i kanibalismus.“¹³ Dle Wilsona jsou tedy sice násilný druh, ovšem rozhodně se nemůžeme řadit k těm nejagresivnějším.

¹² WILSON, Edward O. *O lidské přirozenosti: Máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1993, s. 98. ISBN 80-7106-076-3.

¹³ WILSON, Edward O. *O lidské přirozenosti: Máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1993, s. 102. ISBN 80-7106-076-3.

2 Agrese jako psychologický fenomén

Počátky nahlížení na agresi jako na psychologický fenomén souvisí se vznikem psychoanalýzy Sigmunda Freuda na počátku 19. století. Mezi její hlavní oblasti zkoumání patří individuální psychologie, analytická psychologie a kulturní analýza. Její rozdílnost oproti ostatním přístupům na nazírání na člověka tkví v tom, že psychoanalýza se zaměřuje na význam nevědomí na člověka a procesy, které se odehrávají v jeho podvědomí.

Erich Fromm pocházel z Německa a patřil k předním filosofům a psychologům své doby a dodnes je označován za zakladatele kulturní psychoanalýzy. Dle svých slov se začal zajímat tématem agresivity a destruktivity tak detailně proto, že je považoval za hlavní pilíře problémů psychoanalýzy a také si všímal vzrůstající tendence, s jakou se tento fenomén rozšiřuje po světě.

Člověka vnímal jako tvora, jemuž agresivní chování není vrozeno, to pak dokazuje na dávných primitivních společenstvech, v nichž lidé potřebovali agresivitu pouze v boji o přežití či v zajištění své ochrany, takových bojů ovšem dle Fromma nebylo mnoho a tudíž se agrese neobjevovala ve velkém měřítku. S rozvojem člověka došlo ale k situaci, kdy jsou si nebezpeční příslušníci společenství mezi sebou navzájem, a to má za následek vzrůstající agresivní chování i vznik různých forem deviací založených na potlačené či jinak transformované agresi.

Budoucnost vidí Fromm ale slibně, je přesvědčen o skutečnosti, že pokud by společnost přestala dělat rozdíly, došlo by k omezení byrokratické společnosti a změně v uvažování lidí, agrese by mohla téměř znovu vymizet z lidského chování .

V následujících kapitolách bude vysvětlen rozdíl mezi Frommovou teorií a teoriemi založenými na dědičnosti a biologické danosti a také vysvětlena Frommova teorie agresivity, která je založená na užitečné a destruktivní agresi jako na psychologickém fenoménu.

2.1 Kritika neoinstinktivismu

Tím, že se Fromm pokoušel vysvětlit koncepci agresivity na psychologickém základě, se dostal do sporu s neoinstiktivisty a jejich teorii později vystavil velké kritice, zejména pak hlavního představitele tohoto proudu – Konráda Lorenze.

Jak již bylo řečeno v předchozí kapitole, agrese z biologického (neoinstiktivistického) hlediska je považována za vrozený mechanismus sloužící k přežití rodu. Fromm s touto teorií vrozeného mechanismu zásadně nesouhlasil a kritizoval Lorenze především za srovnávání chování člověka a zvířete s vyvozováním obecných závěrů platných pro oba živočišné druhy. K tomuto problému se vyjádřil konstatováním, že: „...Lorenz je pozorovatelem zvířat, zejména zvířat nižších, a v této oblasti je nepochybně schopným odborníkem. Jeho znalost člověka však nepřekračuje průměr. Nepostavil ji na systematických pozorováních a výzkumech, ani na dostatečné znalosti příslušné literatury. Naivně se domníval, že pozorování na sobě samém nebo na svých známých lze uplatnit na všechny lidi. Jeho hlavní metodou však dokonce není ani sebezpozorování, ale přenášení závěrů o chování určitých zvířat na chování lidí, vytváření analogií.“¹⁴

Mezi další zásadně chybné myšlenky označuje Fromm také Lorenzův názor o prospěšnosti vnitrodruhové agrese na zachování druhu a její zneužití novodobým člověkem projevující se ve stupňovitém uplatňování agrese a užitím násilí v boji o moc nad příslušníky společenství. Tato myšlenka Lorenzovi získala mnoho obdivovatelů, kteří velmi rádi přistoupili na myšlenku, že za jejich hroznými činy, válkami atd. stojí naše DNA, která nás přímo nutí páchat takovéto věci, čímž své morální jednání byli schopni do velké míry ospravedlnit, co se týče ovšem vědeckého hlediska, vysvětlil ho Fromm takto: „...z vědeckého hlediska je neudržitelný postup, kdy tvrdíme bez jakýchkoli pokusů o důkaz, že jde o univerzální lidskou reakci, nebo že je v „lidské povaze“ dopouštět se ve válce krutostí, a toto tvrzení odůvodňovat údajným pudem, který je odvozen od pochybné analogie s rybami a ptáky.“¹⁵ Svými pozdějšími výzkumy pak Fromm vyvrátil dlouhodobý charakter této agrese a dokázal, že se jedná pouze o formu agrese, která má čistě účelný a krátkodobý charakter, a tudíž to není nic, co by v člověku bylo dlouhodobě zakotveno či se s tím již narodil.

2.2 Benigní agrese

Ve svém pojetí destruktivity Fromm vytyčil dvě hlavní kategorie agrese. Zatímco jedna je označována za agresi škodlivou, druhá je dle něj naopak prospěšná a biologicky adaptivní. Tuto agresi pojmenoval jako benigní a charakterizoval ji takto:

¹⁴ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 34. ISBN 80-7106-232-4.

¹⁵ Tamtéž s. 38

„Biologicky adaptivní agrese je reakce na ohrožení životních zájmů, je fylogeneticky programovaná, je společná zvířatům i lidem, není spontánní a sama se nehromadí a nestupňuje, ale je reakcí na určitý podnět a má obranný charakter, směřuje k odstranění ohrožení, a to buď zničením, nebo odstraněním jeho příčiny.“¹⁶

Benigní agrese tedy nemá škodlivý, ani destruktivní charakter pro ostatní příslušníky druhu či společenství, ale slouží pouze jako mechanismus obrany chránící životní potřeby jedince. Tento mechanismus je člověku vrozený a ihned po splnění účelu a zahnání nebezpečí ustoupí opět do pozadí. Tuto agresi Fromm považuje za užitečnou a kromě obranné agrese k ní řadí také pseudoagresi.

2.2.1 Pseudoagrese

Do této kategorie řadí Fromm ty typy úkonů, jejichž původním záměrem nebylo škodit ani způsobit újmu, leč však takový stav mohou způsobit.

Jedním z druhů je neúmyslná agrese, která není dopředu plánovaná, ale vzniká náhodně jako důsledek původně „nevinného“ činu. Klasickým příkladem této agrese může být například malé dítě, které si chce hrát se svým psem, ale v důsledku neznalosti hranic zacházení se zvířetem a vlastní nešikovnosti ho omylem prudce upustí na zem a zraní mu tlapku.

Dalším příkladem pseudoagrese je také hravá agrese, která plní funkci v trénování již získaných vědomostí a schopností. Fromm zde jako příklad uvádí lukostřelbu a šerm, jejichž původní účel bylo poražení nepřítele, postupem času ale původní účel přešel do pozadí a dnes je vyzdvihována především jeho umělecká a vizuální hodnota. Ublížení soupeři není žádaným efektem, ba dokonce naopak.

Benigní agrese může mít také formu sebeprosazení. Dle Fromma je dle řady sociologických výzkumů typická především pro muže. Ostatně byl to muž, kdo v dávných dobách musel chránit obydlí před nepřáteli, bojoval o partnerku a území či ulovil zvíře k večeři. Právě na příkladu boje o partnerku je vidět důležitost a nepostradatelnost této agrese, bez níž by muž nebyl tolik vybaven a schopen čelit výzvám a prosadit se mezi ostatními konkurenty. K tomu Fromm dále ve svém díle konstatoval: „Sebeprosazující agresivita se neomezuje na sexuální chování. Je to základní vlastnost, která je žádoucí v mnoha životních situacích, například v činnosti

¹⁶ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 191. ISBN 80-7106-232-4.

chirurga, horolezce a ve většině sportů.¹⁷ Bez sebeprosazující agresivity by tedy výkon nedosáhl takového stupně jako díky její pomoci a jen s ní je možno, aby člověk dosáhl všech svých cílů.

2.2.2 Obranná agrese

Na rozdíl od Lorenze zde Fromm ukazuje četné rozdíly mezi agresí u zvířete a člověka a zabývá se jí hlouběji.

Dle něj největší rozdíl obranné agrese u člověka tkví v tom, že člověk disponuje díky rozumu možností předpokládat a odhadnout budoucí hrozbu. Druhý rys, který už ovšem není tak pozitivního rázu, je také schopnost nechat sebou manipulovat za cílem dosažení neexistující hrozby v rámci udržení pořádku jeho vůdci. Třetím uvedeným rysem je dle Fromma fakt, že na rozdíl od zvířete, to není jen tělesná schránka, co se člověk snaží ochránit, ale také schránka psychická – jeho vědomí, duše, jeho podstata. Je to orientační rámeček, co člověka udržuje osobností a dle Fromma ho člověk nutně potřebuje ke svému životu a pokud se objeví hrozba útočící na tento rámeček, člověk v rámci vlastní obrany této hrozbě též odpoví útokem. Bez tohoto rámce by dle Fromma člověk nemohl fungovat jako psychicky zdravý jedinec.

Mezi další faktory, které u člověka burcují agresivní chování, patří bezpochyby pocity strachu, beznaděje. Agrese zde funguje jako jedno ze snadných východisek: „Když se člověk dostane z pasivního stavu strachu a přejde do útoku, mučivý pocit obav zmizí.“¹⁸

Dalším výrazným faktorem pro vznik agrese je omezení lidské svobody a zásahy do ní. Fromm to dokládá na tvrzení, že „touha po svobodě je biologickou reakcí lidského organismu.“ Tudíž její porušení je jedno z největších ohrožení pro člověka vůbec a spouští okamžitý obranný agresivní útok ze strachu o přežití. S tím pojí také projevující se sklony k narcismu, který je v nás ukryt již od narození a postupem času usměrňován. Dle Fromma narcismus v člověku probouzí větší sebedůvěru a jistotu v jednání. Nejvýraznější forma této agrese je dle něj patrná především u vysoko postavených a vlivných osobností, které udávají světové trendy a řídí společnosti. Narcismus dokonce označuje za člověku prospěšnou vlastnost v tom smyslu, že vůle prosadit se a získat popularitu a moc, chrání člověka před depresiemi a v těžších

¹⁷ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 196. ISBN 80-7106-232-4.

¹⁸ Tamtéž s. 201

případech i před psychickými poruchami. Podobně obhajuje také konformní agresí: „Ke konformní agresii patří různé agresivní činy, kterých se lidé dopouštějí ne proto, že by je hnala touha ničit, ale proto, že jim takové jednání někdo předepsal a oni považují za svou povinnost poslouchat rozkazy. Ve všech hierarchicky strukturovaných společnostech je poslušnost snad nejhluběji zakořeněným rysem. Poslušnost se pokládá za ctnost, neposlušnost za hřích. Být neposlušný je základní zločin, z něhož se odvozují všechny ostatní zločiny.“¹⁹

Problematiku narcismu rozebírá ve svém díle *Lidé lži* také Scott Peck. Dle jeho názoru může mít narcismus mnoho typů, z nichž některé jsou pro člověka neškodné. Shoduje se s Frommem také v názoru, že většinou se narcismus projevuje v raném dětství, kdy se dítě orientuje především samo na sebe a učí se teprve poznávat ten cizí svět okolo sebe. Pokud je ale zachována stejná míra narcismu v pozdějším věku, je to už pak problém. Oba autoři se totiž shodují na faktu, že čím více si tvoří dítě vztah k vnějšímu prostředí a lidem okolo, tím by měla jeho míra narcistického chování klesat, jelikož se zde objevují nové emoce a potřeby: například láska, potřeba solidarity atd.

Peck se zabývá a rozvíjí Frommovu teorii maligního narcismu. Za spouštěč označuje neukočirovanou lidskou vůli, která touží mít navrch ve všech konfliktech a v každých situacích. Agresivní a zlí lidé se tedy dle Pecka dají rozpoznat především na základě silné vůle. K tomu dodává: „Nepoddajná vůle, a tím neschopnost podřízenosti, které charakterizují maligní narcismus, jsou vylíčeny v příběhu o Satanovi, a stejně tak v příběhu o Kainu a Ábelovi. Satan se odmítl podřít božím rozsudku, kterému nepodléhal Kristus. Upřednostnil-li Bůh Krista, znamenalo to, že odmítl Satana. Satan byl v božích očích méně než Kristus. Aby Satan přijal Boží rozsudek, byl by musel zároveň přijmout vlastní nedokonalost. A to buď nemohl, nebo by to prostě nebyl udělal. Bylo pro něj nemyslitelné připustit si svou vlastní nedokonalost. Následkem toho bylo podřízení se nemožné a vzpoura a pád nevyhnutelné. Stejně tak to, že Bůh přijal Ábelovu oběť, v sobě zahrnovalo odsouzení Kainovo: Kain byl v božích očích méně než Ábel. Protože si Kain odmítl přiznat svou vlastní nedokonalost, bylo nevyhnutelné, aby stejně jako Satan, vzal spravedlnost do svých vlastních rukou a spáchal vraždu. Podobným, i když mnohem skrytějším způsobem všichni ti, kdo jsou zlí, berou rovněž spravedlnost do svých rukou, aby zničili život nebo životnost v obraně své narcistické představy sama sebe.“²⁰

¹⁹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 208. ISBN 80-7106-232-4.

²⁰ PECK, Scott. *Lidé lži*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 23. ISBN 80-7198-148-6.

Posledním velkým a snad nejdůležitějším subtypem benigní agrese označuje agresi instrumentální. V této agresi sice hluboce destruktivní chování nemá být samotným cílem, nýbrž slouží jako prostředek k dosažení určitého cíle. Dle Fromma s touto agresí souvisí úzce problém lidské chtivosti, která je pro lidi typická, jelikož lidé nemají dle něj nikdy dost a i když mají to základní nutné k životu, požadují stále více a více. Chtivost dle Fromma byla tedy později vykládána jako pouhé sledování vlastního zájmu a celý problém uzavřel jediným možným závěrem takto: „...sledování vlastního zájmu se rovná chtivosti, v důsledku toho je chtivost v lidské povaze zakořeněná – a není podmíněná daným prostředím lidské společnosti.“²¹ Což ovšem ani tak nemůže být racionálním a akceptovaným důvodem pro uznání této agrese jako neškodné a člověku přirozené.

2.3 Maligní agrese

Maligní agrese je na rozdíl od benigní vnímána jako agrese nepřizpůsobivá, která nemá žádný biologický původ, a tudíž není potřebná jako nástroj k přežití. K tomu dodává: „Jedinečné u člověka je to, že může mít sklony k vraždění a týrání pro radost. Člověk je jediný živočich, který může zabít a poškozovat jedince vlastního druhu. Aniž by z toho měl nějaký biologický nebo ekonomický užitek.“²²

Její původ spatřuje tedy Fromm v nedostatečném naplnění psychických potřeb člověka, které jsou obsahem naší existence. Destruktivní a agresivní chování je tedy dle něj pouhým výsledkem „interakce daných sociálních podmínek s existenciálními potřebami člověka.“²³

Fromm se v této části odvolává k Darwinovi a sympatizuje s ním v názoru, že člověk se od zvířat liší převážně svou duševní (psychickou) podstatou, která se projevuje v uvědomování si sebe sama, své existence, využívání logického uvažování, vytvoření morálního kodexu či v umělecké tvorbě. A zatímco Darwin přisuzuje vášně, jako jsou nenávisť, narcismus a sadismus atd. také zvířatům, Fromm je označuje za typicky lidské, které nemají původ v dědičnosti. Člověk se dle něj postupem času mozkově vyvíjí a zbavuje se dominantního vlivu zvířecích pudů ve svém chování. Tím se bohužel odděluje od přírody a v důsledku toho se u něj objevují existenciální

²¹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 210. ISBN 80-7106-232-4.

²² Tamtéž s. 221

²³ Tamtéž s. 221

problémy spojené s nemožností splynout s přírodou a najít své místo ve světě. Člověk se snaží tyto problémy vykompenzovat, najít opět ztracenou harmonii a k tomu využívá výše zmiňované vášně. Tyto vášně dle Fromma formují naši osobnost a slouží jako náhražka za zvířecí instinkty. Nejsou pro všechny lidi stejné a závisí na okolních podmínkách, v kterých se jedinec formoval.

Mezi základní existenční potřebu řadí potřebu uctívání, která stojí na samém počátku nejdůležitějších potřeb, jež musí dojít svého naplnění. Oddanost společně s referenčním rámcem, o kterém byla řeč v minulé kapitole, fungují jako jakýsi záchytný bod pro člověka, který ho pak směřuje ve svém dalším počínání a do kterého soustředí všechnu svou energii. Dalšími důležitými potřebami, které člověku pomáhají najít své místo ve světě, jsou zakořeněnost a jednota své osoby vůči okolnímu světu. Za zmínku stojí jistě i fakt, že v dávných dobách to byla právě jednota s přírodou, díky níž se pořádaly seance, při nichž se pojídaly omamné látky a lidé se snažili převtělit do zvířecí podoby. Dnes této jednoty dosahujeme především přihlášením se k určitému náboženskému či politickému řádu.

Jako další důležitou potřebu označuje Fromm potřebu kontaktu s jinými lidmi či nutnost podnětů a vzrušení. Problém podnětů a vzrušení je velmi zajímavý v tom, že se řadí mezi jednoho z největších viníků agrese a destruktivity vůbec, a to z důvodu, že: „mnohem snáze se vzrušíme hněvem, vztekem, krutostí nebo ničivou vášní než láskou nebo činorodým, aktivním zájmem.“²⁴

Podněty by se dle něj měly během života měnit, jelikož stále stejnými používanými prostředky si mozek vytvoří rezistenci, což pak bude postrádat cílený účinek. Fromm si stojí za názorem, že dnešní společnost žíví především nežádoucí pudy, jako jsou například chtivost a narcismus. Z tohoto hlediska Fromm také vyřešil často diskutovanou otázku o tom, zda-li je člověk vůbec schopný žít po celý život v monogamitě a proč je nevěra tak rapidně se objevujícím fenoménem ve svém konstatování, že sexuální partnery je pro nás nutné měnit z toho důvodu, aby v nás stále probouzeli vzrušení.

Prostředky, které nám zprostředkovávají a vytváří v nás tyto pudy, se označují masová média. Závažnost násilných scén a vůbec celého konceptu násilí obsaženým v řadě filmů, hudebních klipů dokazuje Fromm na tvrzení, že: „od pasivního vychutnávání násilností a krutosti je jen malý krok k různým podobám aktivního

²⁴ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 242. ISBN 80-7106-232-4.

vyhledávání vzrušení, pramenícího ze sadistického nebo destruktivního chování. Rozdíl mezi „nevinným“ potěšením z toho, když někoho ponižujeme nebo zesměšňujeme, a spoluúčastí na lynčování je jen kvantitativní. V obou případech si znuděný člověk vytváří zdroj vzrušení sám, když ho nedostane už připravený a hotový.²⁵

2.3.1 Smějící se deprese

Smějící se deprese je jeden z projevů maligní agrese. Tato deprese způsobuje závažné agresivní chování a vzniká v důsledku chronické nudy v kombinaci s depresivními stavy, které patří k typickým jevům objevující se v dnešní společnosti. Fromm jmenuje několik druhů osob postižených tímto fenoménem. Nejvíce závažným je posledně jmenovaný typ, tedy lidé, kteří se vyznačují jistým citovým ochlazením, v rámci kterého nejsou uzpůsobeni reagovat na klasické podněty ani je kompenzovat. Diagnóza, která je pro všechny lidi postižené touto formou, se nazývá „maskovaná či smějící se deprese.“²⁶

Dle Fromma tyto lidé „často vůbec nepůsobí dojemem znuděnosti nebo deprese. Dovedou se přizpůsobit svému okolí a často působí šťastným dojemem. Někteří z nich jsou na povrchu tak dobře přizpůsobeni, že jejich rodiče, učitelé, faráři je uvádějí jako vzor. Jiní vzbuzují pozornost úřadů různými typy zločinů a považujeme je za „sociální živly“ a „kriminálníky“, ale ne za znuděné nebo deprimované lidi.“²⁷ Pro tyto lidi je charakteristické a velmi důležité se schovat za masku normalnosti, jakékoliv vnější vybočení je nepřijatelné.

Typickým představitelem této deprese je známý seriálový antihrdina Dexter, který byl sériovým vrahem. Fromm k vraždám spáchaným takovými viníky dodává: „Motivem podobných vražd zřejmě není nenávisť, ...nesnesitelný pocit nudy a bezmocnosti a potřeba zakusit nějakou opravdovou reakci, udělat něco důležitého, co poruší monotónnost všedního života. Když někoho zabijeme, dá nám to možnost zažít, že existujeme a že můžeme zapůsobit na jiného člověka.“²⁸

²⁵ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 248. ISBN 80-7106-232-4.

²⁶ Tamtéž s. 249

²⁷ Tamtéž s. 249

²⁸ Tamtéž s. 250

2.3.2 Sadismus

Také sadismus řadí Fromm k velmi vážným projevům maligní agrese a zároveň i velmi častým. Je to druh sexuální deviace, která je založena na způsobení bolesti druhé osobě. Má tedy velmi destruktivní a agresivní charakter. Dle Fromma souvisí úzce tato forma deviace také s masochismem a řadí je k nejčastějším sexuálním perverzím. Lidé trpící touto perverzí si použitím bolesti pomáhají k pocitu sexuálního vzrušení a osobního psychického uspokojení. Sadismus se objevuje u mnoha osob, většinou ale v tak malé formě, že nemůže být označována za škodlivou, například pokud se odehrává pouze v mysli či v úkonech, které druhé osobě neublíží, nýbrž mají především symbolický charakter. Podle mnohých sociologických výzkumů se u mužů společně s masochismem vyskytuje mnohem častěji.

Existují ovšem autoři, pro které je sadismus pouhým vyzváním a projevem lidské svobody. Tyto názory Fromm radikálně odmítá tvrzením, že: „sexuální jednání, při němž se jeden z partnerů stává předmětem opovržení, nebo si ho ten druhý přeje zraňovat a ovládat, je skutečnou sexuální perverzí; ne proto, že neslouží k plození, ale proto, že mění podnět, jenž slouží životu, v podnět, který život dusí.“²⁹ Z tohoto tvrzení jasně vyplývá, že tato sexuální deviace slouží jako jasný důkaz pro určení agresivně založené osoby, pro kterou je násilí a agrese pevně daným charakterovým rysem a v pozdější době je možné, že se kromě sexuální oblasti projeví i v ostatních částech života.

Kromě sexuálně založeného sadismu je možné se setkat i se sadismem, v kterém se žádné sexuální představy neobjevují. Stejně tak je pro něj ale charakteristická potřeba dominance nad druhou osobou, její ponížení a kromě fyzické bolesti i bolest psychická – tudíž naprosté zlomení osobnosti. Důkazy je možno vidět například na chladném a násilném chování dozorců v koncentračních táborech, mučení zajatých vězňů vojáky či v poslední době stále více se objevujícím fenoménu mučení a zneužívání dětí a zvířat.

Dle Fromma Stalin představuje naprostý prototyp sadistické osoby Josef Stalin. Ne ovšem založené na sexuálním charakteru. Během jeho vlády bylo nařízeno mučení u nespočetně osob. Kromě fyzického mučení mu přinášelo velké uspokojení i mučení osob psychickým nátlakem. K tomuto účelu využíval nespočetně mučících nástrojů a forem mučení, které s oblibou sám také vymýšlel. Své mučení zakládal na pocitu

²⁹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 281. ISBN 80-7106-232-4.

sympatizování s druhou osobou a vyžadoval si naklonění její přízně, dotyčná osoba tedy nemohla mít nejmenší tušení o plánech tyрана. Spousty takto duševně zlomených osob pak nechal se před ním dále ponížovat a prosit o slitování nad sebou samými i nad jejich rodinami. Tento fakt dokazuje sám Fromm: „Stalin si obzvlášť oblíbil následující jednání: svou oběť ujistil o tom, že je v naprostém bezpečí, a den nebo dva nato ji dal zatknout. Takový člověk byl zasažen mnohem hůře, protože se cítil zcela bezpečně. Kromě toho měl Stalin sadistické potěšení z toho, že ve chvíli, kdy dotyčného ujišťoval o své přízni, přesně věděl, co ho čeká.“³⁰ Dalším charakteristickým rysem osob postižených sadismem je jejich nestálé duševní rozpoložení a měnící se nálady včetně projevů marnivosti a nespoutanost vůči okolním řádům a pravidlům a strach před vším, co nemůže být kontrolou. U těchto osob je vysoká možnost, že i malá změna či novota v jinak naplánovaném životě může vytvořit ohromnou vlnu agrese, tudíž je možno sadismus označit i jako silně xenofobní.

2.3.3 Koncepce análního charakteru

Koncepce análního charakteru spadá pod problém sadismu a vychází z Freudovy koncepce libida, na kterou navazuje Fromm a dále tuto teorii rozvíjí. Koncepce análního charakteru odkazuje k vývoji charakteru člověka. Tento vývoj se skládá z pěti fází, jimiž jsou fáze orální, anální, falická, latentní a genitální.

1) Orální fáze

Tato fáze se vyskytuje u dětí přibližně do dvou let. Dle Freuda jsou narozené děti silně perverzní a postupem času se učí tyto své choutky potlačovat a usměrňovat. V orální fázi jim slouží jako zdroj uspokojení ústa s typickými projevy jako je sání, kousání, cucání. Pokud v této fázi nedojde k naplnění těchto potřeb, může dojít k deprivaci jedince, která může vyústit až v psychickou poruchu.

2) Anální fáze

Zde jako zdroj uspokojení slouží okolí řitního otvoru. U dětí se tato fáze projevuje do tří let. Prvním projevem je uspokojení nad vykonanou stolicí, později je ten to čin doplněn i psychickým uspokojením. Důležitou roli zde hrají především rodiče, kteří tento akt kontrolují a hodnotí, ale mohou ho i odmítnout.

³⁰ Tamtéž s. 284-285

3) Falická fáze

Setkáváme se s ní do šesti let věku dítěte a je soustředěna do oblasti genitálií. Zkoumání těchto oblastí spojené s příjemným pocitem probíhá především v soukromí bez vědomí rodičů. Dle Freuda v tomto období velmi závisí na postoji rodičů, neboť se to v dalších fázích přímo odráží na postoji k sexualitě.

4) Latentní fáze

Trvá od šesti do dvanácti let věku dítěte. Její úkol spočívá v zařazení jedince do sociálního života.

5) Genitální fáze

Objevuje se v období puberty jedince. V tomto období začíná být jedinec sexuálně aktivní. Zpočátku jsou veškeré projevy hlídány a omezovány rodiči. Dochází také k omezení instinktu, který pak v dospělosti spočívá pouze v genitálním aktu s partnerem.

Anální charakter má tedy svůj původ v análním libidu a osoby postižené análně hromadícím se charakterem jsou osoby, které v tomto období prožily nějakou silnou frustraci, která pak zásadně poznamenala a ovlivnila všechny ostatní fáze vývoje.

Mezi základní a charakteristické rysy patří spořivost založená na touze strážet majetek, závislost na čistotě, která má svůj původ v rituálním očištění sebe sama od svých hříchů a svědomí. Mezi další typické rysy patří také svéhlavost, paličatost. Osoby s tímto charakterem se příliš nezajímají o názory druhých lidí, svůj pohled na svět a své názory považují za jediné správné. Objevuje se také velmi silná závislost mít ostatní pod kontrolou a ve své moci.

Jako klinický případ osoby postižené análním charakterem Fromm uvádí postavu Heinricha Himmlera. Himmler patřil mezi vůdce SS a byl jednou z klíčových osob při vyvražďování Židů. Na základě informací z Himmlerova okolí ho můžeme charakterizovat jako osobu s nízkým citovým prahem, vysokou mírou cílevědomosti, dokonalým ovládnutím a podřízeností a oddaností vůči vyšším orgánům svého vůdce. Dle Fromma jsou všechny tyto uvedené charakteristiky přímo prototypem sadistické osoby. Na základě deníku, který si Himmler po dlouhé roky psal, je možno vidět, že většina údajů se v něm vyskytujících nikdy nejde do hloubky, neobjevují se žádné emoční stavy, popisy pocitů, vše je psáno povrchně a objektivně. I to patří mezi charakteristické rysy těchto osob, a to z důvodu, že jde o jedince s nízkým

sebevědomím, pro které emoce představují formu chaosu, zranitelnosti, pocitu nebezpečí a nezměrného strachu, který jim v nich pak brání. Nesmíme však opomínat i vlivy dědičnosti, díky kterým může být již vyšší míra agresivity vrozená, a tudíž i sklon k sadismu.

Zajímavým rysem je také skutečnost, že čím je míra agrese u sadistických osob vyšší, tím větší je snaha o kompenzaci těchto činů. Jeden z důvodů, jimiž je možno tento jev vysvětlit, je míra odosobnění, o kterou se tyto osoby snaží. Svědomí, které by se pod tíhou spáchaných činů mohlo objevit, by tento odstup jistě odbouralo.

2.3.4 Nekrofilní destruktivita

I nekrofilie je jeden z projevů maligní agrese, byť ne tak častý. Je založena na ukájení se na styku s mrtvými, nekrofilové mohou dosáhnout uspokojení buď představou mrtvé osoby, pohledem na ní či samotným dotykem.

Nekrofilní destruktivita je pak spojením agresivního jednání s nekrofilními sklony, které se vyznačují například roztrháním mrtvol na kusy a rozpáráním jejich těla. Z důvodu dostupnosti a zachování anonymity patří mezi nejčastější oběti především zvířata. Tento sklon je možno pozorovat již u dětí, kde se začínají projevovat první příznaky a touha po znetvoření žijících tvorů. Začínající nekrofilie se může projevovat ve snech, v zájmu o nemoci lékařství a také v zálibení kosterních ostatků a hrobů.

Nejčastější viníci jsou z řad vrahů, ale také osob pracujících s mrtvolami jako jsou hrobaři, pracovníci krematorií atd. Nutno podotknout, že osoby s touto úchylkou nespátřují uspokojení v momentu zabití oběti, ale v momentě jejího zohavení a roztrhání jejího těla.

3 Fenomény ve společnosti vedoucí k nárůstu agrese

Z předešlých kapitol je patrné, že lidstvo je v průběhu vývoje čím dál tím více agresivnější. Fromm i Lorenz se shodují v názoru, že tento fakt představuje pro lidstvo velkou hrozbu a odklání ho od základního principu života a lidství vůbec.

Lorenz tento stav chápe jako strukturální poruchu v systému. Doslova říká, že jde o chybu v systému: „K čemu slouží lidstvu jeho bezmezný množení, k čemu honba volné soutěže stupňovaná k šílenství, k čemu narůstající, stále strašlivější zbrojení...“³¹ Odpovědí na tyto jevy je právě ona chyba v systému: „bližší zkoumání však ukazuje, že všechny tyto dysfunkce jsou ve skutečnosti poruchami jistých speciálních mechanismů chování, které byly původně pro přežití druhu významné. Jinak řečeno, je třeba je chápat jako jevy patologické.“³²

O stále stupňujícím se vlivu agrese v moderní společnosti je přesvědčen i americký psycholog Philip Zimbardo, který je názoru, že veřejný chaos, který obklopuje nyní celý svět, pomalu zbavuje člověka zodpovědnosti sám za sebe a činí ho schopným redukovat své zábrany na minimum. V rámci takového chaosu pak již není důležité být dobrým člověkem, protože zkrátka není pro koho.

Tuto skutečnost dle mého názoru podporuje především novodobá společnost. V naší společnosti je totiž kladen důraz na úplně jiné hodnoty než v minulosti. Tyto nově vytvořené hodnoty odvrací člověka nejen od sebe samotného, ale také od jeho okolí. Stát se úspěšným a mocným je hlavní kritérium plně naplněného života. Emoce jsou vnímány jako něco, co člověka oslabuje. Již nyní můžeme vidět, že jedním z kritérií při hledání nové práce je otázka, zda-li je člověk v manželském stavu a připravuje se na rodinu. V kariérním světě je totiž rodina a přítomnost partnera vnímána jako forma rozptýlení, která člověka odvádí od plného soustředění a brzdí jeho schopnost maximálního výsledku. Je tedy jasné, že v takových podmínkách je nemyslitelné něčeho dosáhnout bez použití násilí, agrese a velké dávky sobeckosti.

Toto tvrzení podporuje i Fromm výrokem: „Můžeme právem věřit tomu, že jednoho dne se kruh uzavře a lidstvo vybuduje společnost, ve které se nikdo nebude cítit ohrožený: dítě rodiči, rodiče svými nadřízenými, jedna sociální třída druhou ani malý národ velmocí. Dosáhnout tohoto cíle je však nesmírně těžké z důvodů ekonomických,

³¹ LORENZ, Konrad. *Osm smrtelných hříchů*. 2. vydání. Praha: Academia, 2000, s. 8. ISBN 80-200-0842-X.

³² Tamtéž s. 8

politických, kulturních i psychologických.³³

Bohužel to není jenom naše společnost, která má podíl na rozvoji agrese. Cílem této kapitoly je tedy ukázat, jak velkou roli hraje agrese v našem každodenním životě, ať si to již uvědomujeme či ne, na pozadí jakých fenoménů se rozvíjí a jaké důsledky za sebou zanechává.

3.1 Civilizační problémy

3.1.1 Války, genocidy, kolonizace

V otázce války na lidskou agresi se názory Fromma i Lorenze zásadně liší. Fromm na rozdíl od Lorenze v ní nevidí formu k vybití agresivního charakteru a nepovažuje ji za manifestaci instinktivního zničujícího pudu, nýbrž říká, že za mnohými konflikty a válkami můžeme najít logické opodstatnění. To uvádí na příkladu první světové války: „Pohnutkami první světové války byly hospodářské zájmy a ctižádost politických, vojenských a průmyslových vůdců na obou stranách, nikoliv potřeba zúčastněných národů najít ventil pro nahromaděnou agresivitu.“³⁴ Jak tedy můžeme vidět, dle Fromma jsou to spíše taktické důvody než přirozený instinkt, který způsobuje naše ničivé chování, jinak by se totiž nedala vysvětlit skutečnost, že dřívější předchůdci člověka byli méně agresivnější než-li my a že počet válečných konfliktů a formy použitého násilí jako je krutost či mučení má vzestupnou tendenci. Ale pokud potřeba válčit není v člověku zakódována biologicky, co ho tedy nutí v boji pokračovat, proč se vojsko nerozhodne stáhnout a opustit válečné území? Fromm říká, že nadšení obyvatelstva pro boj se objevuje pouze bezprostředně před válkou a po ní. To ostatní, co lid žene v boji neustávat, je dle něj cílená systematická manipulace lidu, která má za úkol v lidech vyvolat obrannou agresi. Například obyvatelstvo Německa neprojevovalo velké nadšení a nechtělo vstoupit do první války. Faktorem, který je k tomu nakonec donutil, byl Hitlerův sehraný útok na slezskou rozhlasovou stanici uspořádaný „polskými“ vojáky.

³³ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 426. ISBN 80-7106-232-4.

³⁴ Tamtéž s. 212

3.1.2 Politické ideologie

Touha sjednotit lid pod nějakou ideologií, která by posloužila jako nástroj k získání moci, je možno vidět na mnoha příkladech v minulosti. Dokonce je to jeden z nástrojů v moderní společnosti nejvyužívanějších. Byť to na první pohled nemusí být patrné, ideologie v sobě skrývá vždy velmi agresivní charakter. Jedním z důvodů proč tomu tak je, je bezpochyby fakt, že ideologie se snaží pod svými křídly sjednotit své přívržence a své odpůrce se snaží různými prostředky eliminovat.

Důraz v každé ideologii je kladen zejména na poslušnost, důsledné dodržování zavedených pravidel, podřízení jedince celku a víra v lepší budoucnost, v kterou její přívrženci slepě věří. K vytvoření věrohodnějšího dojmu si každá ideologie vybírá svého vůdce, který slouží pro ostatní jako modla a vzor, který pak věrně následují. O tom, jak je jednoduché s lidmi manipulovat a vnutit jim, aby cizí názory přijaly za vlastní říká Lorenz toto: „K navykým způsobům myšlení lneme stejně silně jako ke každému jinému zvyku, a to zvláště tehdy, když jsme si je neutvářeli sami, ale když jsme je převzali od velkého a uctívaného učitele. Přišel-li tento učitel s nějakým obecněji platným vysvětlením, a proto měl mnoho žáků, je naše lpění posilováno masovým účinkem názoru, který sdílí mnoho lidí.“³⁵

Od tohoto okamžiku, již nejenže skupina následuje svého vůdce, ale i za něj začíná bojovat. Ti, jenž s názorem nesouhlasí, jsou odehnáni na okraj společnosti. Čím více je ideologie striktnější, tím více přísnější jsou tresty pro nepřátele režimu, kteří se tak stávají terčem nenávisti zmanipulovaného davu.

V naší době, kdy jsou naše masová média jako je například televize, noviny a ostatní sdělovací prostředky zneužívány jako nositelé propagace, není těžké i novou ideologii rychle rozšířit a stávající více upevnit.

3.1.3 Jaderné zbraně

V důsledku technologického pokroku prošlo i válečnictví velkou revolucí. Objevily se mnohé nové formy a především pak nové zbraně.

„Civilizace byly a jsou poháněny vzájemným tlakem kulturní evoluce a organizovaného násilí a v naší době se dostaly jen na krok od jaderné zkázy.“³⁶

³⁵ LORENZ, Konrad. *Osm smrtelných hříchů*. 2. vydání. Praha: Academia, 2000, s. 76. ISBN 80-200-0842-X.

³⁶ WILSON, Edward O. *O lidské přirozenosti: Máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1993, s. 115. ISBN 80-7106-076-3.

První jaderné zbraně byly vyvinuty v 40. letech ve Spojených státech. V roce 1945 pak byly využity Američany při útoku na Japonsko. O pět let později se k nim dostal i Sovětský svaz. V 70. letech během Studené války byla podepsána Smlouva o nešíření jaderných zbraní. Kromě Izraele, Pákistánu a Indie ji tenkrát podepsaly všechny země. V dnešní době je známo osm zemí, které se hlásí k vlastnictví zbraní. Řadí se mezi ně Velká Británie, Čína, Francie, Severní Korea, Rusko, USA, Indie, Pákistán. Izrael si pak od ostatních zemí udržuje odstup a o jaderném zbrojení vůbec nehovoří.

Nejsou to ale jen samotné zbraně, co je pro lidstvo velkou hrozbou. Již jen jejich testování a vývoj zapříčinilo mnoho nehod, které vzaly život mnoha lidem a způsobily i mnohé environmentální problémy. Můžeme jmenovat například havárii v Černobyli v roce 1986 či havárii ve Fukušimě v roce 2011.

Lorenz ovšem v této situaci zůstává optimistou, neboť zastává názor, že tato hrozba je snadno odvratitelná. K záchraně stačí pouze přimět člověka tyto zbraně nadále nevyvíjet a produkovat. Bohužel je ale nesporným faktem, že lidstvo v sobě má zakořeněnou teritoriální agresi, která má expanzivní charakter. Tudíž vzdát se nástroje, který umožňuje nejenom účinnou obranu na zneškodnění nepřítele, ale i možnost získání převahy v konfliktu, ho tím staví do patové situace. Navíc nás tyto nové vytvořené zbraně fungující na dálku zbavují svým způsobem pocitu odpovědnosti za činy a empatie, tento nedostatek vcítění pak jen o to více posiluje naše agresivní myšlení: „S přibývajícím vzdáleností, na jakou naše zbraně účinkují, se bohužel i vzdalujeme od mechanismů, které nám zabraňovaly konat otřesné činy.“³⁷

3.1.4 Přelidnění

Od dob kolonizace v 15. století se dá říci, že lidská populace soustavně roste. Obzvláště v období po druhé světové válce spojené s mnohými důležitými objevy v medicíně se tento trend ještě více zrychlil. Velký zlom nastal také s procesem urbanizace, který žene mnohé obyvatele kvůli možnosti lepší práce do měst.

Tento fenomén má bohužel za následek rozvoj agrese. Vysoká koncentrace obyvatel na malém prostoru má tendenci v lidech vyvolávat pocit zásahu do osobního prostoru, který se pak vědomě či nevědomě snaží bránit. Člověk na tento zásah instinktivně reaguje popudlivým a nesnášenlivým chováním, které se za předpokladu, že se kumuluje v jedinci delší dobu, začne projevovat agresivními reakcemi na zdánlivě

³⁷ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 2. vydání. Praha: Academia, 1992, s. 204. ISBN 80-200-1098-X.

normální situace jako je i například ranní tlačenice v metru, fronta ve stánku na jídlo atd.

Druhým velkým problémem nahuštění obyvatel je stále se zvyšující neschopnost a pasivita v navazování a udržování společenského života. Je to logické vyústění, jelikož při tak velkém počtu obyvatel je zhora nemožné se přátelit a udržovat vřelé přátelské styky se všemi. Být přítelem pro velký počet lidí vyžaduje velké úsilí, což by normálního člověka v relativně krátké době jistě vyčerpalo. Z tohoto důvodu si lidé museli začít své přátele více selektovat a od některých si zase naopak držet odstup. Neschopnost v udržení společenského života má ale také svůj původ v psychické únavě, kterou lidé ve městech pociťují. Být stále někým obklopen, brát ohledy na ostatní, je proces velmi vyčerpávající. Lorenz k tomu dodává: „Právě když se člověk chce udržet na uzdě a snaží se každý den a každou hodinu chovat se zdvořile – to znamená přátelsky – k lidem, se kterými spřátelen není, stupňuje se jeho stav utrpení.“³⁸ Není se tedy čemu divit, že mnoho lidí z měst pravidelně na víkendy odjíždí z civilizace zpět do přírody, neboť si potřebuje odpočinout nejen od ruchu velkoměsta, ale hlavně od lidí samotných.

3.1.5 Nedostatečné zdroje potravy

Boje o potravu patří k nejtypičtějším projevům agrese, které v přírodě můžeme vidět. Již u primitivních národů se konflikty soustředily především do bojů o ní.

Mezi země, které jsou nyní nejvíce zasaženy problémy s obživou, patří bezesporu Afrika nebo Čína, která jako opatření v boji proti přelidnění musela dokonce zavést politiku jednoho dítěte.

Je jasné, že při tak rychlém růstu populace není možné stejně rychlým tempem produkovat prostředky k obživě. Již nyní se objevuje mnoho analýz a výzkumů, na jejichž základě se potvrzuje skutečnost, že naše země není schopna vyprodukovat zdroje obživy pro celou planetu a pokud bychom mohli počítat se stejným tempem růstu populace v příštích generacích, tak by nám během dalších dvaceti let k poskytnutí obživy nestačila ani další planeta.

Stejný názor na problém nedostačujících zdrojů obživy měl i anglický ekonom Thomas Malthus, který zastával názor, že nekontrolovaná populace roste lineárně, pro potraviny ovšem toto pravidlo neplatí. Tudíž je nemožné, aby planeta Země uměla v tak rychlém tempu, s jakým obyvatelstvo narůstá, poskytnout dostatečné množství potravy

³⁸ LORENZ, Konrad. *Osm smrtelných hříchů*. 2. vydání. Praha: Academia, 2000, s. 16. ISBN 80-200-0842-X.

všem. Jako opatření proti tomuto nebezpečí Malthus navrhoval sexuální zdrženlivost a rozvoj zemědělství, které díky našemu povrchnímu materialistickému životu odsouváme do pozadí.

S posledně jmenovaným výrokiem si dovolím souhlasit, neboť je smutnou skutečností, že místo rozvoje zemědělství a podpory přírody, jakožto našeho domova, se nám v posledních desetiletích daří jí spíše devastovat. Bohužel tato devastace má neblahý vliv nejen na naše životy, ale také na ostatní organismy na planetě. Působení člověka na přírodu velmi kritizuje také Lorenz, který je názoru, že člověk stále ještě nepochopil fakt, že z přírody není možné brát donekonečna, a tímto narušil nenávratně její ekosystém. „Ekologie člověka se mění několikrát rychleji než ekologie ostatních organismů. Tempo diktuje technologický pokrok, který nabírá obrátky geometrickou řadou. Pod tímto tlakem se člověk nemůže vyhnout zásadním změnám v prostředí, a tak působí až příliš často úplné zhroucení biocéz, ve kterých a ze kterých žije.“³⁹

Pokud tedy nebudeme věnovat více péči v rozvoji o naši Zemi, brzo se může stát, že přijdeme i o ty zdroje potravy, které nám naše planeta nyní nabízí a v rámci získání toho málo, co zbylo, by tu mohl nastat zběsilý boj o přežití.

3.1.6 Případová studie Rwanda

Jared Diamond ve své knize *Kolaps: Proč společnosti zanikají a přežívají*, pojednává o rwandské genocidě, kterou zde zařazuje z důvodu, že je na ní možné vidět, jak velkou úlohu hrají civilizační problémy a do jaké míry ovlivňují chování a jednání člověka. Tato genocida se odehrála v 90. letech 19. století a je považována za jeden z největších masakrů v novodobých dějinách.

Populaci ve Rwandě v té době představovala dvě etnika: Hutuové, kteří tvořili majoritní skupinu obyvatelstva a šlo především o farmáře a Tutsiové, kteří čítali kolem 10 % obyvatelstva a většina z nich se živila jako pastevci. Mezi oběma etniky byly velké fyziologické rozdíly. Zatímco Hutuové byli menšího vzrůstu a podobali se spíše negroidní rase, Tutsiové byli mnohem vyšší, štíhlejší a podobnější Evropanům.

Hutuy můžeme označit za původní obyvatelstvo. Tutsiové se na území objevili později, ale brzy po svém příchodu se ujali vlády nad domorodým obyvatelstvem.

Ačkoliv se spory mezi kmeny vyskytovaly, především pak spory o půdu, nemůžeme je označit jako důvod ke konfliktu, jež se následně odehrál.

³⁹ LORENZ, Konrad. *Osm smrtelných hříchů*. 2. vydání. Praha: Academia, 2000, s. 21. ISBN 80-200-0842-X.

Problém a vznik hromadného vyvraždování má svůj počátek s příchodem kolonizátorů v 19. století. Když se během kolonizace chopila moci vláda Německa a Belgie, vybrali si jako prostředníky pro svou vládu právě kvůli jejich evropštějšímu vzhledu kmen Tutsiů. Od 30. let se pak v zemi objevila povinnost nucené identifikace na základě osobních průkazů, v nichž se musela uvádět příslušnost k etniku Tutsiů či Hutuů. Tento čin pak ještě více posílil nesnášenlivost mezi kmeny a vytvořil silné propasti mezi etniky.

Na počátku 70. let obě země dosáhly nezávislosti. Kmen Hutuů připravil odboj s cílem svrhnout vládu Tutsiů a dosáhnout pomsty. To odstartovalo první vlnu etnických „čistek“ a také velkou vlnu emigrace, při nichž se Tutsiové snažili uprchnout do okolních států. Roku 1963 se Hutuové dostali k moci. Situace ve Rwandě se ale i nadále zhoršovala a země během následujících let musela čelit útokům uprchlých Tutsiů, kteří se z okolních zemí - zejména z Ugandy pokoušeli o invazi. Počet mrtvých stále narůstal.

Zlom nastal až roku 1973, kdy hutuský generál Habyarimana připravil v zemi vojenský převrat a svrhl vládu. Během jeho velení se země vzchopila po ekonomické i politické stránce, dostalo se jí také finanční pomoci od ostatních zemí. V roce 1989 však země musela čelit suchu, odlesňování a dalším mnohým přírodním katastrofám. To zapříčinilo ekonomickou stagnaci. O rok později pokus Tutsiů opět vtrhnout do země odstartoval občanskou válku, která trvala až do roku 1993, kdy byla v Aruši podepsaná Mírová smlouva. I tak bylo ovšem dovezeno do země spousta zbraní (převážně mačet, neboť na rozdíl od střelných zbraní nestály tolik), které přišly do rukou Hutuů za účelem pokračování ve vyvraždování Tutsiů.

Celá situace vyvrcholila v dubnu roku 1994, kdy bylo sestřeleno dvěma raketami letadlo s prezidentem Rwandy a Burundi. Rakety byly vystřeleny přímo z letiště, kdo za útok mohl, se ovšem dodnes neví. Pár hodin poté hutuští vojáci zaútočili na ostatní členy vlády a Tutsie. V první vlně vyvraždovali především důležité a vysoko postavené osoby z jejich řad, poté už se systematické vyvraždování změnilo v nezřízený masakr. Bojová atmosféra byla podněcována rozhlasem, kde byli občané nabádáni k zabití každého Tutsie. Občané, kteří se pokusili vraždění zabránit, byli nemilosrdně odstraněni. Počet obětí dosáhl téměř až milionu mrtvých.

K největšímu počtu zajatých a následně zabitých Tutsiů docházelo během jejich ukrývání v nemocnicích, školách, kostelech, kde je pak vojáci hromadně rozsekali či upálili. Nebyli to ovšem jen vojáci, kdo zabíjeli. Na útocích se podíleli i mnozí civilisté.

V boji se kromě stříelných zbraní a mačet používali i po domácku vyrobené zbraně. Nahromaděná agrese dosáhla až takových rozměrů, že oběti byly rozřezávány zaživa, usekávány části těla, ženy běžně znásilňovány a děti mučeny.

Jedním z důvodů proč masakr ve Rwandě dosáhl takových rozměrů je i fakt, že byl nepřímo podporován státními institucemi a ostatní státy (například USA) odmítly pomoc, Francie se zase přidala na stranu hutuských vojáků.

Odpor zorganizovala až Rwandská vlastenecká fronta (RPF) vedená Tutsii, která roku 1994 zakončila genocidu. Byla sestavena nová vláda. Z účasti na genocidě bylo poté pozavíráno více jak 100 tisíc obyvatel. Mnoho uprchlíků se po genocidě vrátilo, ale mnoho z nich také ze země odešlo.

Z výše popsané situace genocidy ve Rwandě můžeme vidět, že by bylo mylné domnívat se, že za vznikem masového vraždění stála nekontrolovatelná agrese etnik. Faktory, které zapříčinily tento masakr, jí ale daly vznik.

Patří k nim:

- 1) ideologie vládních a nadvládních organizací, které rozdmýchaly nenávisť obou etnik,
- 2) vysoká populační hustota obyvatel, která měla stále se zvyšující charakter,
- 3) nedostatečné zdroje potravy pro všechno obyvatelstvo spojené s nízkou úrovní zemědělství.

Předpoklady pro konflikt tu tedy v podobě vysoké přelidněnosti a nedostatečných zdrojů potravy byly, ale byla to nakonec až manipulace člověka, která ho zapříčinila a nechala cíleně zajít do takových rozměrů.

Růst počtu obyvatel, urbanizace, dlouhé období válečných konfliktů, boje o základní zdroje k přežití, politické ideologie, priority moderní společnosti, masová média – všechny tyto procesy měly a stále mají vliv na agresivní charakter člověka a zásadně ho ovlivňují. Moderní člověk musí každodenně čelit mnohým stresovým situacím a konfrontacím. Rozhodování za sebe sama přenechal autoritám, podle nichž se rozhodl žít. Jeho život se stal do velké míry konformní se striktním dodržováním pravidel, v němž je neustále poháněn strachem z možnosti selhání.

4 Důsledky civilizačních procesů na člověka

„Moderní člověk je izolovanou částí davu a je osamělý uprostřed masy lidí; nemá přesvědčení, která by sdílel s jinými lidmi, má jen hesla a ideologie, která se na něj hrnou ze sdělovacích prostředků. Stal se atomem, a tyto atomy jsou navzájem propojeny pouze společnými, ovšem často zároveň antagonistickými zájmy a systémem peněz.“⁴⁰ Tento Frommův výrok jen dokazuje vážnost situace. V moderní společnosti opravdu dochází pomalým tempem k odosobňování jedince, jedním z největších faktorů je nastavení naší výkonové společnosti, která je založena na soupeření mezi jedinci. Být nejlepším a úspěšným je dětem vštěpováno již od nízkého věku. To má za následek vnímání svého okolí jako konkurenci. Přátelské vztahy ustupují do pozadí a stejně tak mizí z naší společnosti i tradice, které mají nezastupitelnou úlohu nejen při předávání vědění minulých generací, ale v schopnosti učit člověka pokoře. Absence těchto tradic je podkladem pro rozvoj nenávisti vůči starší generaci, jejíž znalosti jsou hodnoceny jako zastaralé. Pohrdání staršími generacemi se pojí i na problém přeměny tradiční rodiny, která již nezastává stejné funkce jako dříve. Moderní výchova je mnohem liberálnější, děti jsou stavěny na stejnou úroveň jako dospělé osoby a brány jako partneři, jimž se má pomoci v rozvoji k úspěšnosti. Toto pojetí života je pak umocňováno médii, která člověka jen utužují v přesvědčení, že žije správně. Člověk je tedy ovlivňován na mnoha sférách, ať si to již uvědomuje či ne. Výsledkem je stále se zvyšující agrese, která se díky těmto jevům projevuje zejména v citové deprivaci.

4.1 Citová deprivace

Citová deprivace je psychický stav, který vychází z reakce člověka na dlouhodobý nedostatek základních citových podnětů a projevuje se narušením psychického vývoje jedince, které se pak může odrazit téměř ve všech oblastech osobnosti. Základním projevem je utlumení citové a psychické stránky člověka, která je následkem prožité deprivace v minulosti. Jedním z důsledků tohoto utlumení je zvýšená agrese vůči svému okolí a neschopnost navázat hlubší a trvalé sociální vztahy.

⁴⁰ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 116. ISBN 80-7106-232-4.

Dle Koukolíka je často zvýšená agrese pouhý důsledek antisociální poruchy, která často bývá doprovázená také opoziční poruchou, která se projevuje ve vzdorovitém chování. Sklony k této poruše jsou vyšší u osob, v jejichž rodině se už jednou taková porucha projevila – velkou roli tu tedy hraje genetická výbava. Vyšší sklony nalézáme také u osob, které mají potíže s návykovými látkami. Mezi další příčiny podporující agresivitu u dětí (zejména u chlapců) se řadí i poškození mozku spojené s těžkými psychickými i tělesnými stavy během těhotenství. V pozdějším věku patří mezi hlavní faktory, které jsme již zmínili výše: situace v rodině, chudoba a život v bídě, míra agresivního chování v bezprostředním okolí jedince a hromadné sdělovací prostředky.

4.2 Antisociální porucha

V dětství se antisociální porucha projevuje na několika úrovních, které Koukolík rozřadil do 4 velkých skupin na:

- 1) agrese mířená proti lidem a zvířatům – tato agrese se projevuje ve fyzických útocích na druhé lidi, v jejich zastrašování, vyvolávání slovních konfliktů a krutosti ke zvířatům, která značí obzvláště těžký případ poruchy,
- 2) ničení cizích věcí – cílem této agrese je vybití se na majetku ostatních lidí za účelem jeho absolutního znehodnocení,
- 3) přepadení, krádeže a páchání podvodů – cílem je zmocnění se cenných věcí a předpokládá se též i střet s jejich majitelem,
- 4) porušování daných norem a pravidel – v této formě se objevuje především velká míra rebelství a touha vzepřít se autoritám,

Všechny tyto děti se vyznačují nízkým citovým prahem, krutostí, chladností, destruktivitou a drzostí. Velmi časté jsou také konflikty s policií.

Příklad

„X.Y. je syn vysokoškolsky vzdělaných, společensky zcela přizpůsobených rodičů. V rodině se nikdy nevyskytovalo psychiatricky nic nápadného, těhotenství i porod byly normální. V průběhu školního věku se objevilo záškoláctví, nápadná útočnost vůči jiným, zejména slabším dětem, opakované drobné i větší krádeže, soustavné lhaní, útoky z domova s pobytem mimo domov přes noc. Na táboře hodil živé kotě do běžící škrabky

na brambory, pátil živé hlemýždě zapalovačem, chycenému drozdovi vypíchl oči. Později ukradl automobil, další automobily vykrádal. Prostředky získané krádežemi utrácel v drahých restauracích, na vlastní oblečení nebo v hazardní hře, uchýloval se k okázalým druhům chování, jímž chtěl zapůsobit na své okolí. Nápadné je vytrvalé lhaní, naprosté nedodržování slova nebo slibu, podvádění lidí, kteří dotyčnému pomohli, zneužívání důvěry, chladně působící ničivá útočnost vůči slabším spouštěná nepatrným podnětem nebo bez podnětu. K tomu nadnesené představy o vlastním významu a vlivu, později podílnictví na obchodu s drogami, obdiv k nejsurovějším hrdinům „akčních“ filmů, které X. Y. napodobuje stylem mluvy o oblékání. X. Y. byl opakovaně obviněn z pokusu o znásilnění.“⁴¹

Riziko, že se tato porucha objeví i v dospělosti, stoupá s výskytem návykových látek, a závisí také na době, ve které se příznaky u dítěte objevily.

4.3 Porucha osobnosti charakterizovaná krajní touhou pomoci

Mezi jednu s nezávažnějších poruch v dospělosti, která spočívá na projevu agrese, patří porucha osobnosti, charakterizovaná krajní touhou po moci. Tato porucha se vyznačuje silnou formou destruktivity, potřebování ovládnutí a moci. Mezi její typické příznaky se řadí:

- „1) lhostejnost k utrpení druhých lidí a nedostatek empatie nebo-li schopnosti vcítění do prožívání druhého člověka,
- 2) vychytralost a mazanost věnovaná uchopení a rozšiřování vlastní moci,
- 5) bezohlednost při jejích výkonu,
- 6) vyhledávání obětních beránků, přenášení viny a odpovědnosti z potíže na lidi a jejich skupiny, kteří jsou vybíráni k tomuto účelu jako cíl, nutková potřeba určovat některé lidi jako nízké a bezcenné a předměty budoucí likvidace,
- 7) závislost na moci jako na droze, korupce mocí,
- 8) na druhých lidech se vyžaduje naprostá závislost na vlastní mocné osobnosti, nebo se musí stát nohsledy,

⁴¹ KOUKOLÍK, František Koukolík a Jana DRTILOVÁ. *Zlo na každý den: Život s deprivanty I.* 1. vydání. Praha: Galén, 2001, s. 187. ISBN 80-7262-088-6.

- 9) důraz na symboliku čistoty vůči nečistotě, svatosti vůči nevíře, vyvolenosti vůči zatracení,
- 10) naprosté pohrdání životy druhých lidí dokládané tím, že je nositelé poruchy vystavují nepřiměřenému nebezpečí,
- 11) jakmile jde o osobní zájem nebo nějakou příležitost, nemají nositelé poruchy špetku svědomí,
- 12) vražedná a sebevražedná orientace.⁴²

Do této doby jsme zatím mluvili ale jen o poruchách, které citová deprivace může vyvolávat. Tyto poruchy jsou klasifikovány jako duševní onemocnění a na základě toho také léčeny. V mnohem větším měřítku se ale v moderní společnosti můžeme setkat s deprivanty. Deprivant je osoba, která z lékařského hlediska nemůže být souzena jako osoba nemocná, byť její chování může obsahovat mnoho prvků narušené osobnosti. Tudíž se tato kategorie týká především socio-kulturní sféry a je jistým odrazem společnosti.

Ukázkovým příkladem je kategorie Vysoce destruktivního ofenzivního deprivanta, kterou ve své knize *Život s deprivanty I.* zavádí František Koukolík.

4.4 Vysoce destruktivní ofenzivní deprivant

Tato osoba se vyznačuje často dvěma tvářemi. Na jedné straně stojí osoba, která je schopna v mžiku zabít a obětovat spousty lidí pro vyšší účely, ubližovat a mučit ostatní a na straně druhé stojí osoba, která se snaží vystupovat jako dokonalý občan, milující otec a manžel, co se svou masku spořádaného člověka snaží podporovat dalšími podpůrnými činy, jako jsou například veřejné sbírky, pravidelné návštěvy kostela atd. Nejhorším faktem je, že tyto osoby svůj velmi destruktivní charakter nevnímají jako něco morálně špatného, ba naopak. Destruktivita v nich vzbuzuje pocit převahy nad ostatními. Velmi často vykazuje deprivant také shodné znaky s poruchou osobnosti založenou na touze po moci. Pro deprivanta tedy tato „porucha“ není nic, co by mu překáželo v životě, to se ale nedá říct o lidech v jeho okolí, které tato osoba chápe jako něco, co stojí pod ním.

⁴² KOUKOLÍK, František Koukolík a Jana DRTILOVÁ. *Zlo na každý den: Život s deprivanty I.* 1. vydání. Praha: Galén, 2001, s. 205. ISBN 80-7262-088-6.

Odhalit deprivanta ovšem není mnohdy nic snadného. Tyto osoby jsou totiž ve velké většině případů osoby s velkým intelektem a kultivovaným projevem, tudíž osoby, které bychom z této destruktivně manipulativní poruchy na první pohled nepodezírali.

Při bližším zamyšlení si můžeme všimnout, že veškeré tu uvedené charakteristiky bychom mohli aplikovat na popis čelních vůdců velkých ideologií, kteří si díky své silně dominantní, chladné, agresivní a manipulativní povaze dokázali podmanit celý národ.

Závěrem bych chtěla říci, že v této kapitole jsem se snažila zabývat především poruchami, které jsou doprovázeny velkou mírou agrese. Je ale ovšem mnoho dalších forem a druhů poruch osobnosti, které souvisejí s citovou deprivací či deprivací obecně. Podle výzkumů z poslední doby je odhadováno, že poruchou osobnosti trpí více jak jedna desetina populace a tento trend má stále zvyšující se charakter.

5 Regulátory agrese

5.1 Teorie Konrada Lorenze

Na úvod je třeba konstatovat, že člověk v řádu tisíciletí prošel mnohými změnami ve svém okolí. Jeho vliv na okolí rapidně vstoupá. Přetvořil si okolní svět a uzpůsobil do takové míry, že pro něj již není ohrožením. Stává se jediným a zároveň největším nepřítelem jak pro svou rasu, tak i pro zbylé organismy a živočichy na Zemi.

I při této skutečnosti a monopolu moci Lorenz ani Fromm ovšem nevidí zásadní problém v agresi jako takové, která v nás zůstala zakódovaná, byť při nově nastavených podmínkách k životu pro nás její využití není nezbytné a do jisté míry i užitečné, nýbrž ve faktu, že vlastnosti a vzorce chování, které jsme podědili po našich předcích, již nejsou funkční a nové se u nás nevyvinuli.

Ve svém díle sám Lorenz přiznává: „Určité projevy ztratily v průběhu fylogeneze svou původní funkci a staly se čistě „symbolickými“ ceremoniály.“⁴³

A jelikož člověk v podání Lorenze nemá v sobě poděděny vrozené zábrany či rituály, které by sloužily k potlačení agrese mezi příslušníky stejného druhu a přežití vůbec, byl člověk donucen si sám vytvořit nahrazující mechanismy. O tom, jak jsou tyto mechanismy důležité a nepostradatelné pro společenství, Lorenz říká: „Jelikož každá odchylka od společenských způsobů, které jsou pro skupinu typické, vyvolává agresi, jsou tímto způsobem všichni členové nuceni tyto formy sociálního chování přesně dodržovat.“⁴⁴

5.1.1 Ritualizace a zvyk

Ritualizace a zvyk je jedním z hlavních nástrojů k potlačení agrese. Je to určitý proces, který spočívá v opakovaném jednání, které nám tím poskytuje návod k jednání v konkrétní situaci. Lorenz k tomu dodává: „Jeho úloha spočívá původně vždy ve sdělování, „komunikaci“, může odstranit škodlivé působení agrese tím, že umožní vzájemné porozumění příslušníků druhu. Nejen u lidí vzniká často spor právě proto, že se jeden o druhém mylně domnívá, že se mu chce ublížit.“⁴⁵

⁴³ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 2. vydání. Praha: Academia, 1992, s. 56. ISBN 80-200-1098-X.

⁴⁴ Tamtéž s. 74

⁴⁵ Tamtéž s. 79

5.1.2 Osobní svazky

Konrád Lorenz řadí osobní svazky k nejfunkčnějším a neúčinnějším mechanismům potlačujících agrese. Zároveň jsou tyto svazky nepostradatelným prvkem pro vytváření společenství. Lidé se mohou sdružovat do společenství z různých důvodů. Nejzákladnějším důvodem pro sdružování je bezpochyby existenciální důvod. Skupina člověku nabízí větší pocit bezpečí a ochrany před cizími a škodlivými vlivy. Jedním z dalších důvodů pro tvoření společenství je zajištění další generace a pokračování rodu či vytváření společenství za účelem nějaké výhody či užitečnosti. Vztahy mezi příslušníky zmíněných typů společenství se nemusejí zakládat na vzájemných sympatiích a náklonnosti. Mnohem více je možno mluvit o taktických důvodech. Stejně tak členové nejsou fixně vázáni na jedno společenství, ale mohou být vyměněni či vystřídáni libovolně mezi sebou.

Nejvýše Lorenz staví vztahy založené na lásce a vzájemných citech. Dokonce i valná většina sociologů se shodne na faktu, že rodina stojí na samém počátku lidských společenství a slouží jako základna pro ostatní formy společenství, které můžeme vidět například také i u zvířat.

5.1.3 Morálka

Morálka je jedním z dalších pokusů pro zvládnutí agrese. Není to ovšem mechanismus, na který se dá vždy spolehnout. Morálka nám pomáhá při řešení a zvládnutí nárazových situací. Problém ovšem vyvstává u situací, které mají dlouhodobý charakter. Například válka a s ní způsobený hladomor a strach či dlouhodobý stres v práci. V těchto situacích se mnohonásobně zvyšuje šance člověka odklonit se od dříve vyznávaných hodnot a sáhnout si až na vlastní dno své důstojnosti.

5.1.4 Katarze

Jak můžeme vidět, agrese se nejde zbavit, je možné jí pouze potlačit či odsunout do pozadí. Velký problém pak ale nastává, pokud dojde k nahromadění agrese. Lorenz spatřoval únik a záchranu před tímto důsledkem právě v katarzi, kterou označil jako nejlepší formu a mechanismus v boji proti tomuto instinktu.

Katarze se zakládá na přesvědčení, že agrese se hromadí a tuto nahromaděnou agrese je potřeba uvolnit vytvořenou náhradní cestou, aby se předešlo destruktivním následkům.

Jednou z přijatelných možností pro vybití agrese je sport. Zde Lorenz konstatuje: „Stejně jako fylogeneticky vytvořené zdánlivé souboje, zabraňuje i sport sociálně škodlivému působení agrese a přitom nezmenšuje její význam pro udržení druhu. Kromě toho ale uskutečňuje tato kulturně ritualizovaná forma boje také jinou, nezměrně důležitou úlohu: vychovává člověka k uvědomělému a zodpovědnému ovládnání jeho instinktivních bojových reakcí.“⁴⁶

Další nezměrnou výhodou této formy odčerpávání agrese je také fakt, že konání sportovních klání a soutěží spojuje společenství a upevňuje mezi nimi osobní vztahy, jelikož anonymita je jedním ze spouštěčů agrese. To, co se odehrává uvnitř soutěžící skupiny, nás vrací zpět k dávnému modelu člověka lovce. Objevuje se touha bojovat za společný cíl, kolektivně dodávaná odvaha, bojovnost, soutěživost a v neposlední řadě vzdor proti nástrahám.

U lidí s vyšší mírou agresivity můžeme vidět větší sklony k výběru sportů, pro které je charakteristické adrenalinové založení, jako je například horolezectví, potápění či bojové sporty.

Další účinnou formou přeměny agrese v něco ušlechtilějšího je kolektivní nadšení mezi příslušníky společenství. Vzájemně tu na sebe působí jednak objekt zájmu, tak i cíl, proti němuž se stavíme a také samotní účastníci hnutí. Lorenz zde konstatuje, že i čin, který byl původně realizován za sobeckým a egoistickým účelem, lze takto změnit v něco vyššího a nadosobního. Kolektivní nadšení pak dosahuje takové moci jako vítězný pokřik bojovníků před bitvou, které se stejně tak zakládá na osobních svazcích za účelem společného cíle a porážení nepřítele, a tím ventiluje svou agresi mimo skupinu.

Jako další formy sloužící jako ventil pro agresi jmenuje vědu a umění, které v člověku probouzejí právě onu jemnější a duchovnější podstatu lidské existence, a tím se vzdalují a stojí v rozporu se základními živočišnými pudy. Tím, že nejsou omezeny žádným jazykovým prostředkem, nemají žádný oddělovací faktor mezi lidmi a jsou těžce zneužitelné pro různé typy ideologií, byť z historie známe jisté příklady.

Na stejném žebříčku jako umění pak stojí i věda, která vychází z rozumového a objektivního poznání světa, jejíž výsledky jsou tedy společné všem bez rozdílu.

⁴⁶ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 2. vydání. Praha: Academia, 1992, s. 223. ISBN 80-200-1098-X.

5.2 Teorie Ericha Fromma

Vůči snižování agrese na základě vytváření známostí a povrchních přátelství je Fromm velmi skeptický, neboť podotýká, že takové typy osobních vztahů na člověka nepůsobí do hloubky a neprobouzejí jeho empatické citění, tudíž v tomto typu svazků je nemožné se agrese zbavit. V podání Fromma agrese závisí především na vnitřním porozumění nás samotných a překonání našich duševních bariér a pocitu nejistoty, narcismu a chamtivosti, které pak dovolují vytváření pevných osobních svazků.

Velmi kriticky se staví také ke katarzi. Zejména k jedné z jeho navrhovaných možností k vybití agrese – ke sportu. Dle Fromma totiž neexistuje žádný důkaz o pravdivosti tvrzení, že sport agresivitu snižuje a také nemáme žádný důkaz o tom, že sport je agresí motivován.

Opravdové a největší východisko ze stále stoupajícího vlivu agrese na naše chování spočívá dle jeho teorie a získaných poznatků v přeměně společnosti.

5.2.1 Sociální uspořádání

Dle Fromma rozmáhající se vliv agresivního chování nutně souvisí s rozvojem člověka a přeměnou malých rolnických vesnic na první města, která se zaměřovala především na zpracovatelský průmysl, zahraniční obchod a rozvoj zemědělství. S využitím lidské pracovní síly se obdělávala orná půda, budovaly hráze a honosné stavby. Ovšem k takové organizaci bylo potřeba, aby se někdo ujal vedení. Tím se dle Fromma začaly formovat první elity, které organizovaly své řemeslníky a pracovníky, dohlížely na ně a posléze vedly k tomu, že na člověka se začalo pohlížet jako na určitý nástroj či prostředek sloužící k výrobě. Tuto skutečnost dokazuje svým výrokem: „Základní hospodářská fakta nové společnosti byla větší specializace práce, přeměna přebytků v kapitál a potřeba centralizovaného způsobu výroby. Prvním důsledkem byl vznik různých tříd. Privilegované třídy, v jejichž rukou spočívaly řízení a organizace, požadovaly a také dostávaly pro sebe nepoměrně velký podíl produkce, to znamená takový životní standart, který byl většině obyvatelstva odepřen. Pod nimi stály nižší třídy sedláků a řemeslníků a ještě níže byly třídy otroků, kteří byli zajati ve válce. Privilegované třídy organizovaly svou vlastní hierarchii, v jejímž čele stáli doživotní náčelníci a nakonec králové jako reprezentanti bohů, kteří byli titulárními hlavami

celého systému.⁴⁷ Tyto sociální rozdíly vytvořené novou společností, které mezi lidmi pak způsobily do jisté míry i propast, vedly k velkému nárůstu agrese. A to hlavně z toho důvodu, že člověk již nebyl při výrobě omezován vlastní nedostatečností či nedokonalými nástroji, nýbrž v důsledku pokroku byl schopný si vytvořit přebytek k zajištění lepší životní úrovně.

Kapitalistické řízení státu, které tyto hodnoty vyznává a podporuje mezi lidmi konkurenční boje a soutěživost na úkor základních lidských hodnot, je tedy dle Fromma pro nynější společnost velkým problémem. Další nevýhoda kapitalismu spočívá také ve faktu, že slabší a méně schopní jedinci jsou v něm odsouváni na okraj společnosti, jelikož v zájmu státu a jeho prosperity jsou zohledňováni především jen ti schopní. Další alarmující skutečností je míra, s jakou je s jedinci v systému manipulováno a nepochybně také přetváření člověka k požadavkům společnosti, z nichž nejdůležitějším požadavkem je uplatnění se na pracovním trhu.

Nová společnost, která by měla tyto vzniklé agresivní prvky v chování člověka potlačovat, by se měla zakládat především na rovnosti všech tříd, na pocitu bezpečí a kooperaci.

Dle mého názoru je kromě těchto změn ve společnosti nutné také odproštění od materiálních hodnot, neboť právě ony byly hnacím motorem pro utváření těchto politických zřízení. Jistým vzorem by mohlo být chování lidí v prehistorických společnostech-historičtí lovci a sběrači a primitivní kmeny, kde se produkce omezovala pouze na uspokojení dané potřeby, čímž byla z chování naprosto vytlačena závist, která by agresivní chování jakkoli podněcovala.

⁴⁷ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 165. ISBN 80-7106-232-4.

Závěr

Silně agresivní jednání či zhoubné agresivní jednání je možno pokládat za fenomén nynější doby. Násilné a destruktivní chování se za časů člověka lovce a sběrače projevovalo jen jako pouhý důsledek ohrožení či jako nástroj k zajištění potravy. Až v důsledku pokroku a průběhu historického utváření národů začalo agresivní chování velkým tempem stoupat, a to tím větším tempem, čím více se lidé stávali mocnějšími. Novodobá agrese tedy sice má svůj původ ve vrozeném instinktu či vzorci chování, ale diametrálně se od něj liší.

Lorenz agresi chápal jako instinktivní pud, který člověku slouží k přežití. Svě teorie odvozoval od pozorování zvířat, v němž dominuje především teritoriální agrese, predátorská agrese a sexuální agrese sloužící k získání partnera. Tyto prvky agresi má dle něj v sobě stejně tak i rozvinutý člověk. Nejvíce si ale dle něj osvojil vnitrodruhovou agresi, která se také vyskytuje u zvířat, ovšem ale v několikanásobně menším měřítku. Problém spatřuje v tom, že v důsledku civilizované společnosti už člověk nevidí nebezpečí jen mimo něj, nýbrž také mezi příslušníky vlastního druhu. Názoru, že je člověk ovlivňován pudy, sdílel i pozdní Freud, který rozlišoval mezi pudem života a pudem smrti, který je zodpovědný za projevy agrese a destruktivity a stejně tak je člověku vrozený. Zvláštní kategorií, která pohlíží na vrozenost agrese, je teorie Richarda Dawkinse, kde z agresivního chování obviňuje lidské „geny“⁴⁸, jejichž sobecké a agresivní chování je založeno na touze předat svou genetickou informaci do dalších generací, člověk je pak chápán jako jakýsi nástroj sloužící genům k nakopírování této informace. Do částečného rozporu s tímto pojetím se staví Edward O. Wilson, který agresi též vnímá jako vrozenou, ale odmítá přijmout člověka za nejagresivnějšího tvora. Také odmítá agresi považovat za nějaký jednotný pud, jelikož výskyt agrese je podmíněn mnoha faktory, které pokud nejsou uskutečněny, agrese se z důvodu neúčinnosti neobjevuje.

Z psychologického hlediska též Fromm z významné míry přisuzuje agresi vrozenou funkci. Nazval ji biologicky adaptivní či benigní. Tato agrese dle něj slouží jako mechanismus reagující na ohrožení životních zájmů a je společná člověku i zvířeti. Je to agrese čistě účelová a po zahnání nebezpečí mizí, nemá stupňující se charakter,

⁴⁸ Gen Richard Dawkins definuje jako část chromozomálního materiálu a jednotku přírodního výběru, která sice neprovádí žádné vědomé a strategické činnosti, ale chová se tak, jako by tyto propočty a úkony prováděla. Jeho označení slouží tedy pouze jako pomůcka k pochopení procesu, který se uvnitř nich děje.

řadí sem i pseudoagresi, neúmyslnou agresi či sebeprosazující agresi.

Agresi, která se ovšem od Lorenzovy koncepce zásadně liší a nemá s ní již nic společného, je Frommem nazvaná agrese maligní či zhoubná agrese. Tato agrese je typická pouze pro člověka a má za následek velmi destruktivní a agresivní chování, které s obrannou agresí nesouvisí a v žádném ohledu nemůže být považována ani za agresi prospěšnou. Její původ není biologicky daný, agrese je pouhý důsledek vnějších podmínek. Mezi její nejvážnější projevy jmenuje sadismus, masochismus a nekrofilii.

Díky vlivu civilizačních procesů a podmínkám moderní společnosti je pak tato agrese hojně podporována a její vliv ve společnosti roste. Lidé jsou čím dál tím více agresivnější a oddalují se od sebe sama a utlumují své přirozené potřeby. Důsledky těchto procesů se zabývala poslední kapitola, která dokázala, že v rámci těchto procesů se u člověka objevuje nejen stále převažující agresivní sklony, ale také velké množství poruch osobnosti vycházejících z deprivací, zejména pak citové, což je stránka osobnosti, která je v člověku díky požadavkům moderní společnosti odsouvána do pozadí.

Jelikož v sobě člověk nemá zděděné žádné mechanismy bránící se agresi, musí si je vytvořit. Mezi tyto prostředky a nástroje sloužící k utlumení agrese patří zejména morální a duchovní hodnoty, především pak láska k životu a sobě samým, která je jakožto regulátor agrese hojně podporována i ostatními autory vyjadřující se k této tématice.

Lze tedy jen doufat, že si člověk vážnost své nynější situace uvědomí a sám se bude snažit o její nápravu. Neboť stávající situace by vedla pomalu ke zničení nejen všeho, co vytvořil, ale také toho, čím byl.

Literatura

DAWKINS, Richard. *Sobecký gen*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0730-8.

DIAMOND, Jared. *Kolaps: Proč společnosti zanikají a přežívají*. Vydání 1. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-158-1.

FREUD, Sigmund. *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*. Vydání 1. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1997. ISBN 0-901601-9-0.

FREUD, Sigmund. *Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920-1924*. Vydání 1. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1999. ISBN 80-86123-09-X.

FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. Praha: Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-232-4.

FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. Vydání 2. Praha: Aurora, 2014. ISBN 978-80-7299-106-8.

FROMM, Erich. *Umění milovat*. Praha: Josefa Šimona, 1996. ISBN 80-85637-26-X.

KOUKOLÍK, František Koukolík a Jana DRTILOVÁ. *Zlo na každý den: Život s deprivanty I*. 1. vydání. Praha: Galén, 2001. ISBN 80-7262-088-6.

LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 2. vydání. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-1098-X.

LORENZ, Konrad. *Osm smrtelných hříchů*. 2. vydání. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0842-X.

PECK, Scott. *Lidé lži*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-148-6.

WILSON, Edward O. *O lidské přirozenosti: Máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1993. ISBN 80-7106-076-3.

ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo: Sociálně psychologický pohled na svět*. 1. vydání. Praha: Moraviapress, 2005. ISBN 978-80-86181-80-4.